

Att förebygga brott och problembeteenden i skolan

Presentation och analys av tre lokala projekt

19

IDÉSKRIFT NR 19
OM LOKALT BROTTSFÖREBYGGANDE ARBETE
FRÅN BROTTSFÖREBYGGANDE RÅDET

Att förebygga brott och problem- beteenden i skolan

Presentation och analys av tre lokala projekt

IDÉSKRIFT NR 19

OM LOKALT BROTTSFÖREBYGGANDE ARBETE FRÅN
BROTTSFÖREBYGGANDE RÅDET

BRÅ – CENTRUM FÖR KUNSKAP OM BROTT
OCH ÅTGÄRDER MOT BROTT

BROTTSFÖREBYGGANDE RÅDET (BRÅ) VERKAR FÖR ATT
BROTTLIGHETEN MINSKAR OCH TRYGGHETEN ÖKAR I
SAMHÄLLET. DET GÖR VI GENOM ATT TA FRAM FAKTA OCH
SPRIDA KUNSKAP OM BROTTSLIGHET, BROTTSFÖREBYG-
GANDE ARBETE OCH RÄTTSVÄSENDETS REAKTIONER
PÅ BROTT.

PRODUKTION: BROTTSFÖREBYGGANDE RÅDET,
BOX 1386, 111 93 STOCKHOLM

TELEFON 08-401 87 00, FAX 08-411 90 75,
E-POST INFO@BRA.SE, WWW.BRA.SE

OMSLAG: LARS ESSELIUS

LAYOUT: JOHANNA BLOMBERG, LAYOUTEN.SE

FÖRFATTARE: PER ALVANT, MADELEINE ELGEMYR OCH
KERSTIN GUSTAFSSON FIGUEROA

TRYCK: EDITA VÄSTERÅS 2012

© BROTTSFÖREBYGGANDE RÅDET 2012

ISBN 978-91-86027-65-0

URN:NBN:SE:BRA-428

DENNA RAPPORT KAN BESTÄLLAS HOS BOKHANDELN ELLER
HOS FRITZES KUNDSERVICE, 106 47 STOCKHOLM

TELEFON 08-598 191 90, FAX 08-598 191 91,
E-POST ORDER.FRITZES@NJ.SE

Innehåll

FÖRORD	5
INLEDNING	7
Därför en idéskrift	7
Tre lokala projekt i skolmiljö	10
Problemorienterat arbetsätt – vad är det?	11
Förebyggande åtgärder i skolan	13
KORTA FAKTA OM UNGDOMAR, BROTT OCH PROBLEMBETEENDEN	15
TRYGG SKOLA I NACKA, TYRESÖ OCH VÄRMDÖ	19
Ett problem identifieras, initiativ till projekt	20
Kartläggning av problembilden	20
Åtgärder	22
Resultat	25
Efteranalys och diskussion	26
SOCIALA ÖVERDRIFTER-PROJEKT I VÄNERSBORG	35
Ett problem identifieras, initiativ till projekt	36
Kartläggning av problembilden	39
Åtgärder	40
Resultat	43
Efteranalys och diskussion	45
VÅGA VITNA I KUNGSBACKA	49
Ett problem identifieras, initiativ till projekt	50
Kartläggning av problembilden	51
Åtgärder	52
Resultat	54
Efteranalys och diskussion	56
SLUTSATSER	61
Systematik möjliggör för goda resultat	61
REFERENSER	67
BILAGA 1. DEN BROTTSFÖREBYGGANDE PROCESSEN	70
BILAGA 2. ÅTGÄRDER FÖR EN TRYGG SKOLA	78

Förord

Skolan har en central position i det brottsförebyggande arbetet. Skolan ska minska brott och trakasserier, främst de som pågår här och nu på en skola. Skolan kan också bidra till att minska framtida brottslighet bland elever. Den här idéskriften visar att skolor inte behöver stå ensamma i detta arbete. Skolor kan med fördel söka samverka med andra professioner, som kan tillföra nya angreppssätt och metoder för att minska brott och problembeteenden i skolan.

I skriften presenteras tre brottsförebyggande projekt där skolan samarbetat med andra aktörer, exempelvis polisen och socialtjänsten. Projekten har arbetat med tre viktiga frågor: att förebygga våld bland elever, att minska missbruk bland elever och att få fler elever att våga anmäla och vittna vid brott. Vikten av att arbeta problemorienterat och strukturerat betonas i idéskriften. Ett strukturerat arbetssätt ger inga garantier för att lyckas i det brottsförebyggande arbetet, men det skapar goda förutsättningar för ett lyckat resultat. Praktisknära uppföljningar av hur andra gjort öppnar möjligheten att ta till vara kunskap från redan genomförda lokala projekt. Förhoppningen är att denna kunskap kan omsättas i praktik och vara användbar för den som vill genomföra brottsförebyggande projekt i skolan.

Skriften vänder sig till beslutsfattare med ansvar för brottsförebyggande frågor inom kommunala verksamheter såsom skola och socialtjänst samt till polisen och lokala brottsförebyggande råd.

Författare till skriften är Per Alvant och Madeleine Elgemyr, utredare vid Brå, och Kerstin Gustafsson Figueroa, journalist/skribent och tidigare anställd på Brå. Tack till Shane D. Johnsson, UCL Jill Dando Institute i London och Paul Ekblom vid Design Against Crime Research Center i London, för värdefulla diskussioner. Tack också till den referensgrupp som bidragit med värdefulla synpunkter från praktiken samt de projekt som har delat med sig av sina erfarenheter.

Stockholm i mars 2012

Erik Wennerström
Generaldirektör

Karin Svanberg
Enhetschef

Inledning

Därför en idéskrift

The trick is to move to improved understanding of what works for whom and how in what circumstances, and to build the capacity to deliver greater positive effects more consistently with fewer unwanted sideeffects, even in apparently new circumstances (Tilley 2009).

Ett av Brå:s uppdrag är att initiera, stödja och informera om lokala brottsförebyggande insatser inom olika samhällssektorer. Skolan är en naturlig och viktig arena för dem som vill genomföra brottsförebyggande insatser där ungdomar är målgruppen. Skolan ska enligt diskrimineringslagen (2008:567) och skollagen (2010:800) förebygga diskriminering och kränkande behandling. Delar av detta arbete, som sker genom till exempel värdegrunder och likabehandlingsplaner, kan likställas med brottsförebyggande arbete som syftar till att minska brott och öka tryggheten. Vid sidan av skolans vardagliga arbete genomförs projekt som har en tydligare brottsförebyggande inriktning där skolan samverkar med andra aktörer, som exempelvis polisen och socialtjänsten, för att på ett strukturerat sätt förebygga brott och problembeteenden. I denna idéskrift presenteras tre sådana projekt som arbetat med att förebygga våld bland elever, att minska missbruk bland elever och att få fler elever att våga anmäla och vittna vid brott. Exempelen visar att skolor inte behöver stå ensamma i det brottsförebyggande arbetet utan kan söka samarbetspartner. Exempelen visar också att en sådan samverkan kan tillföra nya angreppssätt och metoder för hur brottsförebyggande arbete kan bedrivas i skolan, och erbjuder skolor bredd i utformningen av förebyggande projekt.

STRUKTURERADE BESKRIVNINGAR AV PROJEKT EN BRISTVARA

Beskrivningar av lokala brottsförebyggande projekt i skolan som använt sig av ett så kallat problemorienterat arbetssätt, där effekter

mätts och åtgärder utformats utifrån noggranna kartläggningar, är mycket få. Det innebär att lärdomar från god brottsförebyggande praktik sällan överförs och att praktiker många gånger hänvisas till att uppfinna hjulet på nytt. Ett exempel på ett sådant problemorienterat arbetssätt som beskrivs i denna idéskrift är hur skolor kartlagt på vilka platser i skolan som våld och problembeteenden oftast förekommer.

Syftet med idéskriften är att tillgängliggöra och sprida kunskap om hur skolan kan genomföra ett strukturerat förebyggande arbete i samverkan med andra aktörer. Syftet är också att lyfta fram vad som fungerat bra och vad som fungerat mindre bra i projekten, och belysa några av de svårigheter som ofrånkomligen uppstår vid genomförandet av brottsförebyggande projekt.

Att genomföra lokala brottsförebyggande projekt är en process, och det ligger i sakens natur att det inte går att exakt kopiera hur någon annan gjort. Forskning från främst anglosaxiska länder visar att effekter av framgångsrika brottsförebyggande projekt kan vara svåra att upprepa i andra miljöer och sammanhang, delvis beroende på att kunskapen om hur projekten genomförts varit begränsad (Ekblom 2011).

Genom att studera och ta del av strukturerade och ”praktiknära” beskrivningar av hur andra gjort, ökar möjligheten att lära av andras framgångar och misstag. På det viset hoppas Brå att kunskapen i idéskriften kan komma till användning vid utformningen av framtida lokala projekt och möjliggöra för positiva effekter.

DISPOSITION OCH INNEHÅLL

Idéskriften innehåller en kort redogörelse för vad som är problemorienterat brottsförebyggande arbete och vad dessa projekt har gemensamt. Sedan följer ett avsnitt som beskriver fakta om ungdomar och brott. Avsnittet knyter an till de problem som beskrivs i projekten och förmedlar en fördjupad bild av hur vanligt det är att ungdomar begår brott, hur vanligt det är att ungdomar anmäler brott samt fakta om ungdomars alkohol och tobaksvanor.

Huvuddelen av idéskriften beskriver tre lokala projekt. Beskrivningarna av varje projekt följs av en efteranalys och diskussion. Uppdelningen är gjord för att göra skillnad mellan vad som är en redo-

visning av projektets resultat och vad som är Brå:s diskussion om projektet och dess åtgärder. I diskussionen presenteras också tabeller som förtydligar Brå:s diskussion om hur specifika åtgärder i projektet sannolikt verkat i sin lokala kontext¹. I ett avslutande kapitel görs en sammanfattande bedömning av vad man kan lära sig av projektet och generella slutsatser diskuteras i ljuset av annan forskning.

Den metod som använts för att få fram en samlad bedömning av projekten är genomläsningar av utvärderingar och uppföljningar av projekten samt intervjuer med nyckelpersoner, som brottsförebyggande samordnare, rektorer och poliser.

1) Diskussionen och tabellerna som redogör för hur åtgärderna verkat i sin lokala kontext bygger på en analysmodell som på engelska brukar benämnas context-mechanism outcome. Den finns beskriven i Tilley (2009). Liknande beskrivningar av hur åtgärder fungerar i en lokal kontext återfinns i rapportserien "Problem Oriented Guides for Police" som utges av US. Department of Justice och finns att ladda ned på <http://www.popcenter.org/>. För en svensk beskrivning av brottsförebyggande tekniker, som att öka upptäcktsrisken samt minska ursäkter som underlättar brott, hänvisas till Clarke och Eck (2006).

Tre lokala projekt i skolmiljö

SKOLPROBLEM FÖREBYGGS AV FLERA AKTÖRER

Även om det brottsförebyggande arbetet som beskrivs i idéskriften delvis integrerats inom ramen för enskilda skolors arbete, har fokus varit att lyfta fram projekt där flera aktörer deltagit. Exempel på sådana aktörer är polisen, drog- och brottsförebyggande samordnare i kommuner, socialtjänsten, länsstyrelsen, Åklagarmyndigheten och ideella organisationer som brottsofferjouren.

Idéskriften innehåller beskrivningar av tre skolprojekt: Trygg skola i Nacka, Tyresö och Värmdö, Sociala överdrifter-projekt i Vänersborg och Våga Vittna i Kungsbacka. Projekten är valda för att de fokuserat på tre angelägna områden: våld, missbruk och förtroendet för rättsväsendet bland unga. Projekten är inte valda för att ge en heltäckande eller en representativ översikt av brottsförebyggande arbete i skolan. Projekten är heller inte valda för att ge exempel på hur ett perfekt problemorienterat arbetssätt går till, inget av dem har genomförts precis enligt planering. Snarare är de valda för att visa hur genomförandet av projekt kan gå till i verkligheten och inte minst hur man kan lära sig av egna och andras svårigheter. Trots att projekten är olika till sin karaktär har de flera drag gemensamt:

- Projekten har genomförts enligt ett problemorienterat arbetssätt, som utgår från en analys av förhållanden på den egna skolan.
- Projekten har mätt förekomsten av problem med elevenkäter före och efter de insatta åtgärderna.
- Projekten bygger på samverkan mellan olika aktörer.

Problemorienterat arbetssätt – vad är det?

Det projekten har gemensamt är att de bygger på ett problemorienterat arbetsätt. Exempelen i denna skrift är genomförda och presenterade enligt en preventiv modell som utarbetats av Paul Ekblom vid Home Office i England (se Ekblom 2011). Modellen bygger på det problemorienterade polisarbetet², men har anpassats för att också kunna användas i lokala brottsförebyggande projekt som inte primärt drivs av polisen, men där polisen ofta är en viktig samarbetspartner. Arbetssättet kan förenklat beskrivas i ett antal steg. I likhet med det problemorienterade polisarbetet syftar modellen till att analysera och undanröja orsaker till att ett problem återkommande uppstår, ge en struktur åt brottsförebyggande projekt och möjliggöra att få tillbaka kunskap från brottsförebyggande arbete. Modellen består av fem delar. För den som vill fördjupa sig mer i de olika delarna finns en utförligare beskrivning av modellen i bilaga 1.

1. *Problembild*: identifiering och kartläggning av problem
2. *Åtgärder*: besluta sig för vad som ska göras för att undanröja eller minska problemet
3. *Genomförande*: göra praktik av planerna
4. *Aktörer*: mobilisera samarbete med andra aktörer i genomförandet av åtgärder
5. *Resultat*: utvärdera om projektet haft effekt.

2) Problemorienterat polisarbete (POP) utvecklades i bland annat USA och introducerades i samband med närpolisreformen i Sverige i mitten av 1990-talet (se Knutsson och Sövik 2005). Arbetssättet är förebyggande och betonar vikten av att identifiera och kartlägga ett problem samt hitta lämpliga åtgärder för att motverka problemet. Kunskapen ska användas som en återkoppling till verksamheten. Inom ramen för det problemorienterade polisarbetet används arbetsmodellen SARA. SARA är en förkortning för Scanning (problemidentifikation), Analysis (analys), Response (åtgärder) och Assessment (utvärdering). Ekblom har föreslagit en något utvecklad modell kallad "5 i" som bygger på SARA. Modellen består av fem steg: Intelligence (problembild), Intervention (åtgärder), Implementation (genomförande), Involvement (aktörer) och (Impact) resultat. (se Clarke och Eck 2006 samt Ekblom 2011).

Varje projekt har täckt in samtliga delar. För att till exempel få grepp om hur den lokala problembilden ser ut har projekten frågat elever genom elevenkäter (1). Resultaten har sedan legat till grund för vidare åtgärder (2). Genomförandet av projekten är väl dokumenterat (3) och bygger på samverkan mellan flera viktiga aktörer, exempelvis kommunen och polisen (4). Projekten har försökt påvisa eventuella effekter av arbetet genom att mäta förekomsten av problem före och efter de insatta åtgärderna (5). I två av projekten har man också jämfört utvecklingen mellan skolor som genomfört insatser (insatsskolor) med skolor som inte omfattades av åtgärderna (kontrollskolor).

Förebyggande åtgärder i skolan

I de tre projekten beskrivs olika förebyggande åtgärder. När man talar om brottsförebyggande arbete i skolan kan man mycket grovt dela in de förebyggande åtgärderna i tre kategorier³:

1. Åtgärder som försvårar möjligheterna och begränsar tillfällena att begå brott på särskilda platser i skolan.
2. Åtgärder som riktas mot elevers normer för att få dem att avhålla sig från att begå brott.
3. Åtgärder som riktas mot elever eller objekt som är utsatta eller riskerar att utsättas för brott, med syfte att förhindra upprepad utsatthet.

I projektbeskrivningarna finns exempel på olika typer av åtgärder. Ett exempel på den första typen av åtgärd är förstärkt vuxennärvaro i elevkorridorer och i elevskåpshallar, där syftet är att minska möjligheterna att begå brott på särskilda platser i skolan. Ett exempel på den andra typen av åtgärd är utformandet av gemensamma ordningsregler och värdegrunder. Åtgärden syftar till att skapa och påverka normer som ska underlätta för elever att bete sig väl mot varandra. Ett exempel på den tredje typen av åtgärd är att utbilda vittnesstödjare som ska fungera som stöd för elever som själva blivit utsatta för brott och som ska anmäla eller vittna vid brott.

Det kan ibland vara svårt att veta i vilken kategori en åtgärd ska sortera in under. Ovanstående klassificering av åtgärderna ska enbart ses som en grov indelning, som är gjord för att underlätta en överblick av de många typer av åtgärder som kan förekomma i lokala projekt.

3) Förebyggande åtgärder försöker ofta påverka olika kriminogena/brottsframkallande faktorer som föranleder brott och problembeteenden. Åtgärderna kan exempelvis syfta till att försvåra tillfällen som ger upphov till brott eller minska brottsbenägenheten hos enskilda personer eller grupper. För en utförligare diskussion hänvisas till Tilley (2009).

Korta fakta om ungdomar, brott och problem-beteenden

BROTT BLAND UNGDOMAR I ÅRSKURS NIO

Ungdomar som grupp uppger generellt att de begår fler brott än vuxna. Många gånger handlar det om snatterier. Studier visar att ungdomsbrottsligheten har en episodisk karaktär, det vill säga många unga begår brott under en kortare period utan att fortsätta med det längre fram livet (Estrada m.fl. 2007). Totalt sett verkar det inte vara ovanligt att ungdomar vid enstaka tillfällen begår brott, men få har gjort det många gånger, och få uppger att de begått grova brott som rån eller grov misshandel.

Brå-rapporten *Brott bland ungdomar i årskurs nio – resultat från skolundersökningen om brott åren 1995–2008* (Brå 2010a) bygger på självdeklarationsundersökningar bland elever i årskurs 9. Enligt rapporten är det relativt vanligt att ungdomar vid minst något tillfälle har begått någon typ av stöld, som snatteri, stöld från skolan eller stöld i eget hem. Cirka fem av tio ungdomar uppger att de begått en stöldrelaterad handling under den föregående tolv månadersperioden. Pojkar begår oftare brott än flickor. Skillnaden är dock liten för de mer vanligt förekommande brottstyperna och problem-beteendena, men blir mer markerad ju allvarligare eller ovanligare handlingar det rör sig om. 26 procent av pojkarna och 22 procent av flickorna uppger att de har snattat.

Undersökningen visar att en liten grupp ungdomar står för en förhållandevis stor andel av brottsligheten. Resultaten tyder på att det är relativt vanligt att brottsbelastade ungdomar har en utåtriktad livsstil med omfattande kamratumgänge. Olika studier⁴ visar att

4) Förutom Brå 2010a hänvisas till Balvig (2006) samt Martens (1992).

ju oftare elever uppger att de druckit sig berusade och skolkat, desto högre tenderar också deras brottsbelastning att vara. Det finns ett påtagligt samband mellan att begå brott och kamraters grad av brottsbelastning. Ungdomar som umgås med kamrater som begått brott har själva ofta begått brott. Relationen till föräldrarna verkar oftare än genomsnittligt upplevas vara mindre bra.

Av pojkarna uppgav 27 procent att de utsatts för lindrigt våld och 8 procent för grovt våld (Brå 2010a). Av flickorna var det 21 procent som uppgav att de råkat ut för lindrigt våld och 5 procent för grovt våld. Av dem som råkat ut för våld uppger omkring 45 procent att våldet skett i skolan eller på skolgården. Den andra stora kategorin där ungdomar uppger att de råkat ut för våld är ”annanstans” (i frågan definierat som t.ex. gatan, disco eller fritidsgård).

Mobbade elever uppger i högre utsträckning att de utsätts för brott än icke-mobbade elever (Brå 2009a). Det finns också ett samband mellan grovt våld och mobbning. De elever som uppger att de är mobbade uppger i högre utsträckning än icke-mobbade elever att de råkat ut för grovt våld.

ALKOHOL- OCH DROGVANOR BLAND ELEVER I ÅRSKURS 9

Det görs kontinuerliga mätningar av hur vanligt förekommande alkohol och droger är bland elever i årskurs 9. I Centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning, CANs, mätning från 2010 (rapport 124) uppgav 57 procent av pojkarna och 62 procent av flickorna att de druckit alkohol de senaste tolv månaderna. Nio procent av pojkarna och sju procent av flickorna hade använt narkotika. Bland ungdomarna uppgav omkring en femtedel att de intensivkonsumerar alkohol när de dricker. Med intensivkonsumtion menas i undersökningen att man dricker en flaska vin eller motsvarande en gång i månaden eller oftare. Pojkar dricker generellt mer än flickor medan det är vanligare att flickor röker. Regionala jämförelser visar att det är vanligare att ungdomar i storstäderna uppger att de druckit alkohol och provat narkotika jämfört med elever i mindre städer.

UNGDOMAR ANMÄLER BROTT MER SÄLLAN ÄN VUXNA

Ungdomar är mindre benägna än vuxna att vända sig till polisen och anmäla när de utsätts för eller bevittnar brott. Av Brå-rapporten

Tonåringars benägenhet att anmäla brott och deras förtroende för rättsväsendet (Brå 2009b) framgår att vanliga orsaker till att inte anmäla brott är att man bagatelliserar eller förminskar händelsen; brottet betraktas som en ”småsak”, trots att våld mot unga generellt inte är lindrigare än våld mot vuxna. Av de niondeklassare som utsatts för grovt våld (behövt uppsöka någon form av sjukvård) uppger endast var femte att de gjort en polisanmälan. Vid våld av mer lindrig karaktär uppger endast sex av hundra att de gjort en polisanmälan. Många anser också att anmälan är meningslös, eftersom man tror att polisen inte kan göra något. Flickor uppger oftare än pojkar att de inte anmälde för att de inte vågade eller för att de känner gärningspersonen. Ungdomar med svensk bakgrund har en något högre benägenhet att anmäla egendomsbrott medan ungdomar med utländsk bakgrund oftare vänder sig till polisen när de utsatts för våld.

Rapporten visar också att utsattheten och anmälningsbenägenheten för brott inte verkar ha förändrats nämnvärt bland ungdomar sedan mitten av 1990-talet. Samtidigt har antalet misshandelsbrott som anmäls till polisen ökat under samma period, vilket kan tyckas paradoxalt. En delförklaring som framförs i rapporten till att antalet anmälningar ökat, trots att anmälningsbenägenheten förefaller vara konstant, är att gruppen ungdomar ökat i samhället⁵ under denna tidsperiod, vilket inneburit att fler brott anmäls till polisen. En annan delförklaring till ökningen är att även små förändringar gällande andelen utsatta ungdomar och andelen som anmält får stor betydelse för hur många misshandelsfall som registreras hos polisen, då mörkertalet är mycket stort bland ungdomar främst när det gäller lindrigt våld.

5) I början av 2000-talet (1999/2001) var 105 000 femtonåringar folkbokförda i Sverige. Några år senare (2003/2005) fanns 125 000 folkbokförda femtonåringar, vilket motsvarar en ökning på 19 procent (Brå 2009b).

Trygg skola i Nacka, Tyresö och Värmdö

Projektet *Trygg skola* var ett kommunövergripande projekt som genomfördes från hösten 2006 till och med hösten 2008 där polisen och Nacka, Värmdö och Tyresö kommuner samarbetade. Projektet var inriktat mot att förebygga våld och problembeteenden bland elever, främst genom att identifiera de specifika platser i skolan, så kallade hot spots, där händelserna var vanligast förekommande.

Projektet inleddes med en noggrann kartläggning av våld och problembeteenden på sex skolor i de tre kommunerna. Kartläggningen redogjorde också för på vilka platser i skolorna som händelserna var vanligast. Utifrån kartläggningen valde man sedan att finansiera brottsförebyggande åtgärder på tre av skolorna. Dessa tre blev insatsskolor och de övriga tre blev kontrollskolor, som inte fick medel till åtgärder. De berörda skolorna genomförde olika åtgärder för att förebygga våld och problembeteenden. Åtgärder omfattade bland annat förstärkning av rastvaktsystemet på utsatta platser, förändringar i den fysiska miljön samt normpåverkande åtgärder, som införandet av ordningsregler för att påverka det elevsociala klimatet.

En utvärdering av projektet visar att de skolor som hade tillgång till kartläggningen, som prioriterade det brottsförebyggande arbetet och arbetade strukturerat med att åtgärda problemen i högre utsträckning minskade antalet våldsbrott och problembeteenden jämfört med de skolor som inte arbetade med att åtgärda problemen.

Ett problem identifieras, initiativ till projekt

En bärande tanke inför projektet var att många elever som utsätts för brott i skolan sannolikt aldrig rapporterar dem till lärare, skolledning, föräldrar eller polis. Brott och problembeteenden uppstår inte slumpmässigt utan sker på platser där vissa faktorer samverkar. Då många elever i ungefär samma ålder uppehåller sig samtidigt på samma plats och vuxennärvaron är låg, uppstår lätt konkurrens och friktioner som kan ge upphov till våld och kränkningar. Tanken var att identifiera de platser där många händelser utspelar sig och vidta åtgärder på platserna för att minska problemen.

DELTAGANDE AKTÖRER

Projektet initierades och leddes av en styrgrupp som bestod av rektorer från skolorna, polisen och brottsförebyggande samordnare från de tre kommunerna.

Styrgruppen hade ansvar för att göra en kartläggning av brott på skolorna och sedan förse de utvalda insatsskolorna med kunskap om den lokala problembilden. Ansvaret för att genomföra konkreta åtgärder på de enskilda insatsskolorna vilade ytterst på skolledningen på respektive skola.

Kartläggning av problembilden

Kartläggningen (Nacka kommun 2006) av elevers utsatthet för brott och trakasserier genomfördes av en kriminolog. En enkät gick ut till 2 254 elever i årskurs 7–9 på de sex skolorna, och svarsfrekvensen blev 87,3 procent. I enkäten, som omfattade 41 frågor, undersöktes i vilken utsträckning elever utsatts för våldsbrott, stöld, skadegörelse, sexuella trakasserier, mobbning och etniska kränkningar under de senaste sex månaderna. Eleverna kunde svara på var i skolan de blivit utsatta för brott.⁶ I enkäten ställdes även frågor om skoltrivsel, otrygga platser och erfarenheter av alkohol och droger.

6) De elva platserna var skolgården, gymnastiksalen, omklädningsrum till gymnastiksalen, klassrum, utanför klassrum, vid elevskåpen, i matsalen, cafeteria/uppehållsrummen, vid toaletterna, på väg till eller från skolan samt annan plats.

MÅNGA ELEVER UTSATTA FÖR BROTT

Kartläggningen visade att nästan var tredje högstadiееlev hade utsatts för brott i skolan de senaste sex månaderna. De vanligaste brotten som eleverna beskrev var någon typ av våldsbrott (20 procent) och stöld eller skadegörelse (19 procent). Pojkar var generellt mer utsatta för våldsbrott än flickor, och flickor var generellt mer utsatta för sexuella trakasserier.

Våld definierades i undersökningen som att ”någon med avsikt slagit/sparkat/knuffat mig så att jag fick ont men inte var tvungen att besöka sjuksystem, läkare eller tandläkare”. Två procent av eleverna hade råkat ut för grovt våld, som i undersökningen definierades med att man varit tvungen att besöka sjuksystem, läkare eller tandläkare till följd av slag, sparkar eller knuffar. 19 procent av eleverna svarade att de utsatts för någon typ av stöld eller skadegörelse de senaste 6 månaderna. Vanligast var att bli bestulen på dataspel, pennor eller annat skolmaterial, pengar och smink.

Omkring 10 procent av eleverna uppgav att de utsatts för mobbning. Mobbning definierades i undersökningen som att man 2–3 gånger i månaden det senaste halvåret har känt sig mobbad, trakasserad eller kränkt. De mobbade eleverna var betydligt mer utsatta för brott – exempelvis uppgav 47 procent av de mobbade eleverna att de råkat ut för våld de senaste sex månaderna, jämfört med 15 procent bland de icke-mobbade eleverna. Mönstret var genomgående för samtliga brottskategorier i undersökningen.

BROTEN SKER PÅ VISSA PLATSER I SKOLAN

Undersökningen kartlade noggrant var i skolan brotten skedde. De vanligaste platserna för våldsbrott var vid elevskåpen och utanför klassrum. Sexuella trakasserier, kränkningar och mobbning förekom oftast i elevskåpshall, utanför och i klassrum. De vanligaste platserna för stöld och skadegörelse var vid elevskåpen och i klassrummet. De platser där eleverna kände sig mest otrygga var utanför klassrum, vid elevskåp och i cafeteria och uppehållsrum. Mönstret var detsamma för samtliga av de undersökta skolorna, även om det fanns vissa lokala variationer.

Åtgärder

VAL AV SKOLOR

Tre skolor, en från varje kommun, fick ta del av resultaten från kartläggningen. De tre andra skolorna fick inte ta del av undersökningsresultaten, men kunde förstås ändå arbeta brottsförebyggande. Kartläggningens resultat delgavs på möten med skolledningen för de tre skolorna, ofta genom den brottsförebyggande samordnaren i kommunen, i vissa fall tillsammans med polisen. Skolorna fick även skriftligen ta del av kartläggningen.

VAL AV METODER

Med kartläggningen följde en lista med möjliga åtgärder som skolorna kunde vidta för att minska brott och problembeteenden. Listan innehöll över 20 konkreta åtgärdsförslag (se bilaga 2), exempelvis att öka vuxennärvaron på särskilt utsatta platser och att göra elever delaktiga i framtagandet av handlingsplaner och ordningsregler. Åtgärderna syftade bland annat till att göra det svårare att begå brott och andra kränkande handlingar samt till att motverka attityder som underlättar brottsligt och kränkande handlande bland elever och skolpersonal. För att stimulera genomförandet av brottsförebyggande åtgärder fick varje skola som tog del av kartläggningen också en summa pengar (cirka 40 000 kronor).

TRE SKOLOR GENOMFÖRDE STRUKTURERADE ÅTGÄRDER

Samtliga skolor genomförde under projektets gång flera åtgärder som låg inom ramen för det ordinarie skolarbetet som angränsar till det brottsförebyggande arbetet, exempelvis att revidera likabehandlingsplaner. Det varierade dock i vilken utsträckning skolorna mellan 2006 och 2008 faktiskt genomförde åtgärder, som hade ett mer tydligt och systematiskt förebyggande fokus.

I tabellen redogörs för om skolorna har prioriterat det brottsförebyggande arbetet och vilken typ av systematiska åtgärder som skolorna vidtog (Nacka kommun 2008). Åtgärderna har sorterats in i två kategorier: platsbaserade åtgärder, som syftar till att försvåra möjligheterna att begå brott på särskilda platser i skolan samt normpåverkande åtgärder, som syftar till att påverka elevernas

Tabell 1. Sammanställning av brottsförebyggande åtgärder införda mellan 2006 och 2008.

SKOLA	PRIORITERAT BROTTSFÖREBYGG- ANDE ARBETE	PLATSBASERADE ÅTGÄRDER	NORMPÅVERKANDE ÅTGÄRDER
Nacka I	Ja	Förstärkt rastvaktsystem	Skolprogrammen SET och SkolKOMET
Tyresö I	Ja	<ul style="list-style-type: none"> • Förstärkt rastvaktsystem • Dörrar till alla klassrum har försetts med fönster • Lägre skåp i elevskåpshall 	Infört ordningsregler
Värmdö I	Nej		
Nacka K	Nej		
Tyresö K	Ja	Förstärkt rastvaktsystem	Skolövergripande regler i varje klassrum
Värmdö K	Nej	Förstärkt rastvaktandet till skolgården	

KÄLLA: NACKA KOMMUN (2008).

värderingar och förhållningssätt gentemot varandra.

Generellt var intresset större att prioritera och genomföra brottsförebyggande åtgärder på de skolor som fick ta del av kartläggningen och pengarna i jämförelse med de övriga skolorna, vilket låg i linje med projektets förväntningar.

Insatsskolorna i Nacka och Tyresö hade tillgång till kartläggningen, och som en följd av projektet blev det brottsförebyggande arbetet prioriterat. Skolorna införde både platsbaserade och normpåverkande åtgärder. På båda skolorna förstärktes rastvaktsystemet med syfte att öka vuxennärvaron på utsatta platser. På Tyresöskolan genomfördes ändringar i den fysiska miljön. Samtliga klassrumsdörrar förseddes med glas för att minska problem i korridorerna, och i elevskåpshallen sänktes skåpen för att göra det lättare att få överblick i utrymmet. Båda skolorna arbetade också systematiskt med normpåverkande åtgärder. Nacka insatsskola införde skolprogram-

men SET och SkolKOMET⁷, och på Tyresöskolan arbetade man fram gemensamma ordningsregler för att stärka positiva normer bland elever.

TVÅ SKOLOR AVVEK FRÅN PLANEN

På insatsskolan i Värmdö skedde ingen strukturerad satsning, trots att skolan hade tillgång till kartläggning och pengar, och brottsförebyggande åtgärder uteblev. Bland lärare fördes en diskussion om att uppehålla sig en längre tid vid elevutrymmen och vara mer socialt orienterade gentemot eleverna, men något förstärkt rastvaktsystem infördes inte till skillnad från de övriga insatsskolorna.

På kontrollskolan i Tyresö blev det brottsförebyggande arbetet prioriterat i mycket stor utsträckning, trots att skolan inte fick ta del av kartläggningen och inte erhöll några pengar för att genomföra åtgärder. Intervjuer som genomfördes i samband med utvärderingen (Nacka kommun 2008) visar att skolan kort efter att projektet startat, fick en biträdande rektor som hade ett särskilt uppdrag att arbeta med trygghets- och arbetsmiljöfrågor på skolan. En följd blev att skolan utan tillgång till kartläggning utarbetade det mest ambitiösa rastvaktsystemet av samtliga skolor. På raster och luncher skulle det finnas vuxna i elevutrymmen, särskilt vid elevskåpen, i skolkorridorerna och utanför klassrum där många elever samlas. Mellan klockan 11.00 och 13.00 fanns alltid en lärare i skåphallen. Skolan lade också ned mycket tid på att ta fram gemensamma regler som sattes upp i varje klassrum.

På de andra två kontrollskolorna, som inte fått ta del av kartläggningarna, var inte det brottsförebyggande arbetet prioriterat. På Värmdöskolan schemalade dock rektorn lärare att vakta på skolgården på lunchen, vilket hade ett brottsförebyggande syfte, men överlag prioriterades inte frågorna på skolan.

Sammanlagt prioriterade tre av de sex skolorna det brottsförebyggande arbetet. Två av dem var insatsskolor som hade fått tillgång till

7) SET, social och emotionell träning, är ett manualbaserat program som bland annat syftar till att förebygga mobbning och träna elever i konflikthantering. I programmet ingår utbildning av lärare och utbildningsmaterial, och det omfattar 1–2 lektionstillfällen för elever per vecka. SET-programmet tar tre år att implementera. SkolKOMET är ett manualbaserat program som syftar till att stödja och hjälpa bråkiga och utagerande barn. Programmet fokuserar på att förstärka positiva beteenden och minimera negativa beteenden. Programmet bygger på inlärningspsykologi, kognitiv beteendeterapi och tar ett år att implementera (Skolverket 2009).

kartläggningen, och en var en kontrollskola som hade en studierektor som hade fått i uppdrag att minska problem mellan elever på skolan.

Resultat

Under denna rubrik presenteras resultat från projektets egen uppföljning. För att följa brottsutvecklingen och jämföra resultatet av det brottsförebyggande arbetet på de sex skolorna användes två mått i uppföljningen (Nacka kommun 2008). Det ena var andelen elever som blivit utsatta för brott, och det andra var antalet brott som begåtts på respektive skola. Upptagningsområde för eleverna, antalet elever och svarsfrekvensen hade inte förändrats nämnvärt mellan de båda mätillfällena.

På tre skolor hade våld och problembeteenden minskat påtagligt. Det är insatsskolorna i Nacka och i Tyresö samt kontrollskolan i Tyresö, alltså de skolor som prioriterade det brottsförebyggande arbetet. På övriga skolor, alltså de som inte prioriterat arbetet, hade våld och problembeteenden ökat, ibland kraftigt.

Tabell 2. Sammanställning av åtgärder och förändring av våld.

SKOLOR	VÅLDS- HÄNDELSER		FÖRÄNDRING I PROCENT	BROTTSFÖREBYGGANDE ÅTGÄRDER	
	2006	2008		PLATSBASERADE	NORMPÅVERKANDE
<i>INSATSSKOLOR</i>					
Nacka	345	253	- 26	Rastvakter	SET och SkolKOMET
Tyresö	213	142	- 33	Rastvakter/Glas i dörrar, sänkta elevskåp	Ordningsregler
Värmdö	115	217	+ 89		
<i>KONTROLLSKOLOR</i>					
Nacka	120	168	+ 40		
Tyresö	289	178	- 38	Rastvakter	Ordningsregler
Värmdö	165	259	+ 57	Rastvakter skolgård	

KÄLLA: NACKA KOMMUN (2008).

På skolan i Nacka som arbetade utifrån kartläggningen minskade våldet med 26 procent (från 345 händelser till 253 händelser). På skolan i Tyresö som arbetade utifrån kartläggningen minskade våldet med 33 procent (från 213 händelser till 142 händelser).

Den största minskningen av våld skedde i kontrollskolan i Tyresö, där den biträdande rektorn införde ett ambitiöst rastvaktssystem och skolövergripande ordningsregler utan tillgång till kartläggningen. Där minskade våldet med 38 procent (från 289 händelser till 178 händelser). Noterbart är att den största ökningen av våld, 89 procent, skedde på insatsskolan i Värmdö som tog del av kartläggningen, men där arbetet inte var prioriterat och inga konkreta åtgärder genomfördes.

I uppföljningen (Nacka kommun 2008) redogörs också specifikt för på vilka platser i de sex skolorna som förändringarna av våld har skett. Genomgående för samtliga skolor är att en stor del av våldet och problembeteendena sker utanför klassrum och vid elevskåpen. Förändringar i skolornas totala våldsnivå mellan de båda mätillfällena är intimt förknippad med om våldet har ökat eller minskat på dessa platser och vad som gjorts på platserna. De skolor som minskat problem på utsatta platser har samtliga genomfört förstärkningar av rastvaktssystemet.

En iakttagelse som framförs i uppföljningen är att på insatsskolan i Nacka har våldet minskat mest utanför klassrum i elevskåpshall i likhet med övriga skolor som varit framgångsrika i att minska problem, men våldet på Nackaskolan har minskat även på övriga platser. En möjlig tolkning som framförs är att de attitydpåverkande insatserna i form av skolprogrammen SET och SkolKOMET vid sidan av det förstärkta rastvaktandet, har haft effekt och påverkat elevernas förhållningssätt gentemot varandra i positiv riktning.

Efteranalys och diskussion

I denna del ska resultat från kartläggningen och uppföljningen diskuteras. Ett syfte med avsnittet är att diskutera skillnaderna mellan skolornas förebyggande insatser och de skiftande resultat som skolorna uppvisar. De frågor som ska diskuteras är:

- 1) Vilka gemensamma nämnare finns mellan de skolor som varit framgångsrika?
- 2) Hur har de insatta åtgärderna påverkat förekomsten av våld och problembeteenden.

I trygg skola i Nacka, Tyresö och Värmdö har två insatsskolor och en kontrollskola varit framgångsrika i att minska brott och problembeteenden mellan åren 2006 och 2008. Dessa skolor uppvisar följande likheter:

- Skolorna prioriterade det brottsförebyggande arbetet och arbetade systematiskt med att åtgärda problemen.
- Skolorna genomförde platsbaserade åtgärder, som förstärkta rastvaktsystem på särskilt utsatta platser vid elevskåp och utanför klassrum.

På de skolor som fokuserat på brottsförebyggande frågor mellan de två mättillfällena har våld och problembeteenden minskat. Det omvända gäller likaså: de skolor som inte har fokuserat på frågorna tenderar också att ha misslyckats med att minska våld och problembeteenden. Ett viktigt första steg som de framgångsrika skolorna har gemensamt i sin brottsförebyggande strategi verkar vara att de avsatt tillräckligt med tid och resurser för att få systematik i arbetet. Systematiken verkar avspegla sig i att de framgångsrika skolorna i mycket högre utsträckning än de övriga skolorna genomfört skolövergripande åtgärder för att motverka problemen.

Det stämmer väl överens med annan skolforskning (Brå 2008a, Skolverket 2011), som visar att systematiken och en så kallad hela skolan ansats, det vill säga att såväl skolledning som lärare och övrig skolpersonal har en gemensam uppfattning om hur man ska agera, är viktiga för att minska problembeteenden. De förebyggande åtgärderna bör också få pågå över en utsträckt tid för att ge effekt.

SKOLORNA FÖRSVÅRADE BROTT PÅ HOT SPOTS

Gemensamt för de framgångsrika skolorna är också att de arbetat platsbaserat, det vill säga att de infört åtgärder som försvårat möjligheterna att begå brott på särskilt brottsutsatta platser i skolan. Främst är det rastvaktsystemet som har koncentrerats till platser som

elevkorridorer och skåphallar där det finns en stor anhopning av brott och problembeteenden, så kallade hot spots. Det som troligen får våld och trakasserier att minska vid dessa platser är att den sociala kontrollen ökar, och vuxna kan ingripa om något händer. Den förstärkta vuxennärvaron ger även lärare och elever möjlighet att interagera med varandra utanför lektionstid. Det bygger social tillit och förtroende mellan vuxna och elever och är viktigt för ett bra skolklimat.

Tabell 3. Förstärkt rastvaktsystem (platsbaserad åtgärd).

PROBLEM	ÅTGÄRD	RESULTAT	TROLIG FÖRKLARING	KOMMENTAR
Våld mellan elever vid elevskåp och utanför klassrum.	Förstärkt rastvaktsystem.	Minskat våld vid elevskåp och utanför klassrum.	Fler vuxna som rör sig i elevutrymmen ökar den sociala kontrollen på tider och platser där många elever trängs och friktioner lätt uppstår.	Platsbaserad åtgärd. Identifiering av så kallade <i>hot spots</i> viktig. Ökad vuxennärvaro ineffektiv om den inte förläggs till platser och tider där många brott och kränkningar sker.

Den detaljerade kartläggningen som försedde skolorna med information om var brotten ägde rum verkar ha ökat möjligheten att öka vuxennärvaron på just de platser som var mest utsatta. Ett intressant undantag är kontrollskolan i Tyresö som inte hade tillgång till någon kartläggning, men som framgångsrikt minskade våld på utsatta platser. Uppföljningen (Nacka kommun 2008) visar att skolan hade varit den mest ambitiösa i utformningen av rastvaktsystemet, där en vuxen i princip alltid skulle finnas i skåphall och elevkorridorer. Exemplet visar att det är möjligt att utforma rastvaktsystem utan tillgång till kartläggning och ändå lyckas täcka utsatta platser. Det står emellertid inte i motsats till att kartläggningar – rätt utförda – tillför en precision i arbetet med att identifiera så kallade hot spots och är att föredra framför mer ”intuitiva” metoder.

Kontrollskolan i Värmdö är ett exempel på hur en sådan intuitiv uppfattning blev styrande för utformningen av åtgärder. På skolan schemalades rastvaktsystemet på luncher mellan 10.30 och 12.40.

Främst skulle skolpersonal uppehålla sig på skolgården i enlighet med rektorns uppfattning om att det mesta av våldet och trakasserierna skedde där. Våldet minskade något på skolgården, men samtidigt var våldsnivån fortsatt hög och ökade vid elevskåp och utanför klassrum, vilket tyder på att insatsen var felriktad och att kunskap om de verkliga hot spotsen var bristfällig.

FÖRÄNDRINGAR I DEN FYSISKA MILJÖN

Insatsskolan i Tyresö var den enda som utifrån kartläggningen genomförde fysiska förändringar i skolmiljön för att minska våldsbrott vid elevskåpen och utanför klassrum. Dörrarna till samtliga klassrum förseddes med fönster för att öka överblicken ut mot korridorerna. I elevskåpshallen sänktes elevskåpen för att skapa bättre insyn i de allmänna utrymmena. Ändringarna genomfördes för att öka upptäcktsrisken och göra det mer riskabelt att gripa till våld, trakassera någon eller stjäla och vandalisera.

Den ökade upptäcktsrisk som fönsterrutorna och de lägre elevskåpen medförde är troligen inte i sig tillräckligt för att förklara varför våld och kränkningar minskade på dessa platser i skolan. De fysiska förändringarna har kombinerats med schemalagt rastvaktsystem samt med att fritidsledare också rört sig i skolans lokaler. Det är när den ökade uppsikten kombinerades med ökad vuxennärvaro som en minskning av våld blev möjlig.

Tabell 4. Åtgärder i den fysiska miljön: fönster i dörrar, sänkningar av elevskåp (platsbaserade åtgärder).

PROBLEM	ÅTGÄRD	RESULTAT	TROLIG FÖRKLARING	KOMMENTAR
Våld mellan elever vid elevskåp och utanför klassrum.	Dörrar till alla klassrum har försetts med fönster. Lägre skåp i elevskåps-hall.	Bidragit till minskat våld vid elevskåp och utanför klassrum.	Möjliggör för lärare och skolpersonal att öka den sociala kontrollen och överblicka vad som händer mellan elever i utrymmen utanför klassrum och i elevskåpshall.	Platsbaserad åtgärd. Bör kombineras med rastvakter för att få bästa effekt.

NORMPÅVERKANDE ÅTGÄRDER

De skolor som prioriterat brottsförebyggande åtgärder har vid sidan av de platsbaserade åtgärderna genomfört normpåverkande åtgärder som bland annat syftar till påverka elevernas värderingar och förhållningssätt gentemot varandra. När elever och lärare tillsammans utformar och upprätthåller ett positivt normsystem skapas ett ”positivt gruptryck” som stärker goda attityder och försvårar brottsliga och kränkande handlingar. Det kan vara svårt att påvisa hur åtgärder som syftar till att förändra attityder har påverkat förekomsten av våld och problembeteenden på specifika platser. Det förefaller ändå som om de, när de genomförts strukturerat och över tid, kan ha bidragit till att minska problem. Det exempel som nämns är insatsskolan i Nacka. Vid sidan av ett förstärkt rastvaktsystem fokuserade skolan främst på åtgärder med syfte att påverka elevernas attityder och göra dem medvetna om att vissa handlingar kan vara kränkande.

Tabell 5. Normpåverkande åtgärder (exempelvis skolövergripande ordningsregler, SET och SkolKOMET).

PROBLEM	ÅTGÄRD	RESULTAT	TROLIG FÖRKLARING	KOMMENTAR
Våld, sexuella trakasserier och kränkningar.	Skolövergripande ordningsregler, klassrumsregler, specifika skolprogram såsom SET och SkolKOMET.	Kan tillsammans med platsbaserade åtgärder bidra till en generell minskning av våld, trakasserier och kränkningar.	När fler elever och lärare tillsammans upprätthåller ett gemensamt normsystem skapas ett ”positivt gruptryck”. Det motverkar bortförklaringar och försvårar brottsligt och kränkande handlande.	Viktigt att rikta sig till hela skolan och inte bara till vissa utpekade elever. Kan kombineras med platsbaserade åtgärder för bättre resultat.

PLATSBASERAT ARBETE TROLIGEN VIKTIGAST

Uppföljningen (Nacka kommun 2008) visar att effektiviteten i att förebygga den totala våldsnivån på en skola är intimt förknippad med vad som gjorts på de mest utsatta platserna. Det förstärkta rastvakt-

systemet verkar vara den åtgärd som bidragit mest till att minska brott och problembeteenden på dessa platser. Samtidigt framhålls att normpåverkande åtgärder vid sidan av de platsbaserade i någon mån kan ha bidragit till minskningar av problem på enstaka skolor. Det exempel som framhålls är insatsskolan i Nacka, där våldet till följd av insatserna minskade tydligt i elevskåpshall och utanför klassrum, men även på övriga platser i skolan. Det skolövergripande arbetet med att påverka elevers attityder och få dem att bete sig bättre mot varandra, kan här till viss mån förklara varför våldet även minskat på platser där man inte hade förstärkt rastvaktssystemet.

Samtidigt visar forskning om hot spots att platsbaserat arbete kan få positiva effekter även på angränsande platser som inte varit föremål för insatser (Weisbird m.fl. 2010). Det innebär att minskningen av våld som skett även på mer perifera platser, där rastvaktssystemet inte förstärkts på insatsskolan i Nacka, kan ses som positiva spridningseffekter av det platsbaserade arbetet på särskilt utsatta platser.

Sammantaget verkar det som om normpåverkande åtgärder inte kan ersätta det platsbaserade arbetet med ökad vuxennärvaro på utsatta platser, men de kan utgöra ett bra komplement för att stärka positiva normer och bidra till ett bra skolklimat som försvårar för våld.

SVÅRIGHETER ATT GENOMFÖRA PROJEKTET

Bland de skolor som deltog i projektet följde rektorerna och skolorna enbart en del av de åtgärder som föreslagits. Det framgår av både uppföljningen av projektet och Brå:s intervjuer med nyckelpersoner. Det finns flera skäl till att vissa åtgärder inte vidtogs i enlighet med styrgruppens och projektets ursprungliga intention. Förändringar i skolans fysiska miljö visade sig i vissa fall kosta mer än vad skolan ansåg sig ha råd med. I stället prioriterade man andra, mer socialt inriktade, åtgärder. Endast en av insatsskolorna, den i Tyresö, genomförde faktiska och omfattande ändringar i den fysiska skolmiljön. Detta möjliggjordes av att kommunen sköt till medel. Den starka uppslutningen bakom projektet i Tyresö kom sig också av att miljön på skolan var sliten, och inom ramen för projektet blev delar av en renovering möjlig.

Det brottsförebyggande arbetet i Tyresös skolor hade redan en stark förankring. Sedan tidigare fanns i Tyresö också en upparbetad kontakt mellan polis, kommun och skolledning. I Värmdö fanns inte samma tradition av brottsförebyggande samarbete. Trots att skolan erhöll medel användes de inte. Enligt skolledningen berodde det på att man inte riktigt kunde enas om hur medlen skulle användas.

KARTLÄGGNING KAN OROA

En erfarenhet från projektet är att en noggrann kartläggning av vilka brott som förekommer på specifika platser kan utmana bilden av skolan som en trygg och brottsfri plats. Intervjuer som genomfördes i samband med uppföljningen (Nacka kommun 2008) visar att skolledning och skolpersonal generellt upplevde problemen på den egna skolan som mindre vanligt förekommande än eleverna gjorde.

I Nacka uppmärksammade lokalpressen kartläggningen av brott och trakasserier. Lokaltidningen publicerade en artikel som i rubriken beskrev skolan som en brottsplats och fokuserade på att var femte elev hade utsatts för våldsbrott. Trots att artikeln i stora drag korrekt återgav vad som framkommit i elevundersökningen, upplevde den brottsförebyggande samordnaren i Nacka att skolledningen under en tid blev mer skeptiskt inställd till ett fördjupat samarbete om vidare åtgärder. En lärdom som företrädare för projektet gav uttryck för är att liknande projekt i framtiden är behjälpta av en genomtänkt mediestrategi, som saknades i detta fall.

STATUS OCH LEGITIMITET

Flera brottsförebyggande samordnare ansåg vid Brå:s intervjuer att projektet fick högre legitimitet genom att polismästaren i Nacka fanns med i projektets styrgrupp och avsatte tid för arbetet. I Tyresö var polisen med på samtliga möten med skolledning, föräldrar och elever. Den dåvarande brottsförebyggande samordnaren i Tyresö menar att brottsförebyggande projekt får högre status bland föräldrar, elever och skolledning när den uniformerade polisen sitter med på möten än när en kommunal samordnare gör det.

För dig som vill gå vidare

Den som vill använda sig av kunskaper från Trygg Skola, kan få hjälp av följande råd. De bygger på vad som kommit fram vid uppföljningar av projektet.

1. Kartlägg på vilka specifika platser, så kallade hot spots, i skolan som flest brott förekommer.
2. Genomför platsbaserade åtgärder som försvårar brott på dessa platser, exempelvis genom att öka vuxennärvaron med schemalagda rastvakter och/eller öka synligheten i elevutrymmen genom att förse klassrum med fönster.
3. Inför om möjligt skolövergripande ordningsregler och/eller en gemensam värdegrund parallellt med platsbaserade åtgärder. Det stärker ett positivt gruppklimat som försvårar för brott och trakasserier.
4. Låt åtgärderna pågå minst ett läsår.
5. Vid ombyggnad, renovering eller nybyggnad av en skola kan du planera för att försvåra för brott och problembeteenden, exempelvis genom att förse klassrum och lärarum med glas så att överblicken mot elevutrymmen ökar.
6. Utvärdera insatserna.

Sociala överdrifter – projekt i Vänersborg

De flesta ungdomar tror att andra jämnåriga har större erfarenheter av tobak, alkohol och droger än de i verkligheten har. Föreställningen om att "alla andra gör det" kan bidra till en ökad risk för missbruk och de problembeteenden som ofta följer med det.

Det som ofta kallas Ringstedmetoden, efter den danska kommunen Ringsted där metoden utvecklades, är en modell för att ta itu med sådana föreställningar.

Metoden handlar om att minska sociala överdrifter och negativa effekter av grupptryck. Man försöker påverka elevers bruk av alkohol, tobak och droger genom att ge dem en mer nyanserad bild av ungdomars bruk generellt. Bland insatserna ingår att redovisa en kartläggning av ungdomarnas eget bruk av tobak, alkohol och droger samt deras föreställningar om "andras" bruk, för att visa att deras uppfattning om vad alla andra gör är överdriven. Sedan diskuterar man dessa frågor med ungdomarna och kommer tillsammans överens om lösningar.

I Vänersborgs kommun genomfördes ett projekt med Ringstedmetoden 2008–2010. En elevkull följdes under tre år. Utvärderingen visar att projektet framgångsrikt påverkade de sociala överdrifterna – eleverna i insatsskolan har fått en mer realistisk bild av hur andra unga använder alkohol och tobak jämfört med eleverna i kontrollskolan. Samtidigt visade utvärderingen små skillnader mellan insats- och kontrollskola när det gäller bruk av alkohol och tobak, även om vissa riskbeteenden, som att dricka fem glas eller mer när man festar, var något vanligare bland de elever som inte tagit del av insatserna.

Ett problem identifieras, initiativ till projekt

I Göteborg och Västra Götalandsregionen finns sedan flera år ett samarbete kring förebyggande arbete mot droger. Under första delen av 2000-talet genomfördes flera projekt med stöd från *Mobilisering mot narkotika*, en statlig satsning på samordning av den nationella narkotikapolitiken under 2001–2008. När den nationella satsningen avslutades ville man fortsätta det lokala samarbetet. En informell samverkansgrupp av myndighetsrepresentanter bildades, och där föddes idén om att genomföra ett liknande försök som det som tidigare hade gjorts i den danska kommunen Ringsted. Syftet var att undersöka om denna metod skulle gå att genomföra i Sverige med samma framgång som i Danmark.

SOCIALA ÖVERDRIFTER-METODEN

Projektet som arbetade fram denna metod i danska Ringsted⁸ bedrevs 2001–2004 och kartlade sociala överdrifter bland elever i årskurs 5 och 6. Projektet byggde på en brottsförebyggande metod, social norm approach, som utvecklats främst i USA för att förändra ungdomars attityder och minska sociala överdrifter och problembeteenden. När många i en grupp har felaktiga föreställningar om verkligheten kallas det sociala överdrifter, eller majoritetsmissförstånd.⁹ De har en felaktig uppfattning om vad ”alla andra” gör, vilket bidrar till att de till exempel dricker mer alkohol än de egentligen vill.

I Ringstedprojektet utgick man från att ungdomars riskbeteende startar tidigt, redan i 12–13 års ålder, och att olika riskbeteenden – tobaksrökning, alkoholkonsumtion, drogmisbruk och kriminalitet – hänger ihop. Föreställningen om vad andra gör är en av drivkrafterna till att ungdomar provar droger. Alkohol, narkotika och brott har ett symboliskt värde i kamratkretsar. Riskbeteenden upplevs som spännande och ger status; bland de mest populära eleverna är riskbeteenden generellt större, och alla riskbeteenden omgärdas av sociala överdrifter.

Metoden går ut på att ungdomarnas riskbeteende kan påverkas

8) Balvig, Holmberg, Sörensen 2005.

9) Marklund 1983.

om de sociala överdrifterna kan minskas. Syftet med metoden är att undvika negativa effekter av grupppryck och öka möjligheterna för de unga att fatta självständiga beslut som rör deras egna riskbeteenden. Det handlar inte om att med förbud försöka förändra de ungas vanor, och man fokuserar inte heller på att upplysa om riskerna med droger. Det man redovisar för eleverna är hur deras uppfattningar om andras bruk skiljer sig från verkligheten.

Projektledarna i Ringsted konstaterade dock att man med det här förändringsarbetet inte når de elever som är mest socialt belastade. Metoden är till för att påverka den stora majoriteten.

METODENS TRE STEG

Metoden som genomfördes i Ringsted bestod av tre steg:

Steg 1: Eleverna i årskurs 5 och 6 i kommunen, både de klasser som ingick i försöket (insatsklasserna) och de klasser som fungerade som kontrollgrupper, ombads fylla i en enkät. Enkätens frågor var dels en självskattning, dels frågor om jämnåriga på andra ställen.

Steg 2: Resultaten diskuterades sedan under lektionstid i insatsklasserna. Anledningarna till de överdrifter som kom fram i undersökningen diskuterades i grupper. Ett så kallat ”klasskontrakt”, upprättades där eleverna kom överens om hur de borde bete sig. De skulle till exempel inte skryta om att de varit fulla, inte bli imponerade av sådana berättelser och allmänt inta en mer kritisk hållning.

Steg 3: För att mäta effekten av projektet delades uppföljningsenkäter ut sex veckor och ett år efter genomförandet.

Fördelarna med sociala överdrifter-metoden är flera: den är enkel att genomföra, inte så dyr, och den passar i skolan, eftersom den handlar om kamratrelationer och grupppryck. Den har visat resultat i form av en höjd medvetenhet om dessa frågor. Den aktiverar också eleverna så att de själva får vara med och ta fram lösningarna och komma överens om ”klasskontraktet”, snarare än att enbart passivt ta emot kunskap.

RESULTAT I RINGSTED

I Ringsted valde man att enbart fokusera på sociala överdrifter om tobaksrökning. Försöket genomfördes som en vetenskaplig undersökning med en insatsgrupp och en kontrollgrupp, med 188 elever i vardera gruppen. Vid uppföljningen ett år senare visade resultatet att de sociala överdrifterna hade minskat inom såväl tobaks-, som alkohol- och narkotikaområdet hos klasserna som deltagit. Försöket uppvisade dock inte någon statistiskt signifikant nedgång när det gällde rökning. Däremot fanns det statistiskt säkerställda skillnader mellan insats- och kontrollklasser på de flera andra områden såsom alkohol- och marijuanabruk. Även om projektet fokuserat på att motverka uppfattningar och riskbeteenden kring tobak, gav insatsen alltså effekter inom andra områden.

VÄNERSBORG FÖRSÖKSKOMMUN FÖR SVENSKT PROJEKT

Delar av sociala överdrifter-metoden har prövats av bland andra Skatteverket och Ekobrottsmyndigheten i Sverige, men den variant som utformades i Ringsted hade inte prövats tidigare. Den ovan nämnda samverkansgruppen kring drogförebyggande arbete, som bestod av Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet, Länsstyrelsen och Folkhälsokommittén i Västra Götaland, ville prova att föra över erfarenheterna från Danmark till Sverige.

Samverkansgruppen diskuterade vilken kommun som skulle vara lämplig. Man ville ha en medelstor stad, inte så långt från Göteborg, och valet föll på Vänersborg. Det fanns en drogförebyggare i kommunen, och i skolorna fanns ett redan utvecklat arbete mot tobak. I Vänersborg skulle metoden kunna prövas utan att alltför stora insatser krävdes, resonerade man.

Den drogförebyggande samordnaren i Vänersborg och utvecklingsledaren vid Folkhälsokommitténs kansli blev ledare för projektet. Enkätunderlaget utformades av hela gruppen i samarbete med företaget Splitvision Research, som också genomförde själva undersökningen på uppdrag av Hälsopolitiska rådet i Vänersborgs kommun.

VAL AV SKOLOR

Samverkansgruppen valde sedan skolor för projektet. I Vänersborg hade den drogförebyggande samordnaren god kunskap om stadens

skolor och visste hur elevsammansättningen såg ut. Man valde två innerstadsskolor där den sociala strukturen ungefär var densamma. Rektorererna kontaktades under våren 2008. Båda skolledningarna ville delta i projektet, och därför valde projektledarna att helt enkelt dra lott, vilket resulterade i att insatsen genomfördes i en av skolorna medan den andra blev kontrollskola.

Kartläggning av problembilden

Totalt tio klasser i årskurs sju valdes ut för att delta i projektet, fem klasser i insatsskolan och fem klasser i kontrollskolan, Sammanlagt deltog 229 elever, vilket är mer än hälften av stadens sjundeklassare. Det var dock bara ungefär hälften så många som i det danska Ringstedförsöket.

KARTLÄGGNING AV VANOR OCH FÖRESTÄLLNINGAR

Projektet började med en kartläggning i form av en enkätundersökning (Splitvision Research 2010). Undersökningen genomfördes på båda skolorna två år i rad, det första året när eleverna gick i årskurs sju och det andra året när de gick i årskurs åtta.

Enkäten baserades på frågor från tidigare ordinarie drogvaneundersökningar som årligen genomförs i årskurs 9 på högstadiet och årskurs 2 på gymnasiet. De två utvalda skolornas sjundeklassare fick en utökad variant av enkäten, med frågor om vad de trodde om andra jämnårigas konsumtion.¹⁰

Eleverna fick bland annat frågorna: Hur många i din klass tror du röker cigaretter varje dag? Snusar varje dag? Någon gång har druckit så mycket alkohol att de känt sig berusade? Någon gång använt narkotika? Någon gång har provat att sniffa? Eleverna fick sedan samma frågor om sina jämnåriga i Vänersborgs kommun och i Göteborg.

Resultatet av kartläggningen av elevernas eget bruk visade att de flesta elever i sjuan inte alls röker, tar droger eller dricker alkohol. Det rörde sig om några enstaka procent, 1–3, med undantag för alkohol som ungefär 30 procent av eleverna hade provat, men bara några procent hade druckit sig berusade.

10) Totalt 172 elever svarade på enkäten 2008, och svarsfrekvensen var 77 procent. 2009 svarade 190 elever, och svarsfrekvensen var 85 procent. Runt 100 elever i varje skola var med, och bortfallet var jämnt fördelat.

ÖVERDRIFTERNA VÄXTE MED AVSTÅNDET

Kartläggningen av elevernas uppskattning av andras bruk visade att sjundeklassarna hade en god uppfattning om i vilken utsträckning deras egna klasskamrater använde tobak, alkohol och narkotika. Men när det gällde andra jämnåriga i Vänersborg, hade de en felaktig bild. De trodde att 28 procent av sjundeklassarna rökte varje dag, men i verkligheten var det 1 procent. Eleverna trodde att 37 procent av nior- na i Vänersborg rökte, men det var bara 6 procent som gjorde det. För- reställningarna om jämnåriga i Göteborg var att deras konsumtion var ännu högre. Resultatet visade tydligt att ju längre ungdomarna kom från den grupp de skulle bedöma, desto större överdrifter gjorde de.

Tabell 5. Eleverna i årskurs 7 och deras uppskattning av andras vanor. ¹¹

RÖKER VARJE DAG	ELEVERS UPPSKATTNING	RESULTAT AV DROGVANE-UNDERSÖKNING
Jämnåriga i samma skola	2 %	2 %
Jämnåriga i Vänersborg	28 %	1 %
Jämnåriga i Göteborg	34 %	finns inga uppgifter
Årskurs 9 i Vänersborg	37 %	6 %
Årskurs 9 i Göteborg	44 %	7 %
SNUSAR VARJE DAG	ELEVERS UPPSKATTNING	RESULTAT AV DROGVANE-UNDERSÖKNING
Jämnåriga i samma skola	2 %	1, %
Jämnåriga i Vänersborg	19 %	0,5 %
Jämnåriga i Göteborg	26 %	finns inga uppgifter
Årskurs 9 i Vänersborg	32 %	6 %
Årskurs 9 i Göteborg	37 %	7 %

Åtgärder

I början av vårterminen 2009 kom sammanställningen av svaren, och resultaten skulle nu redovisas för klasserna i insatsskolan. Enkätresultaten redovisades inte för sjuorna i kontrollskolan, utan där

11) Tabellen bygger på individuella elevsvar från drogvaneundersökningen som omräknats till kollektiva uppfattningar i enlighet med den formel som användes i Ringsted. Formeln finns återgiven i Balvig, Holmberg och Sörensen (2005). Omräkningen är gjord av Björn Andersson, universitetslektor vid Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet. Tabellen användes som ett pedagogiskt verktyg när eleverna i insatsskolan blev delgivna resultaten.

bedrevs traditionell undervisning om riskerna med alkohol, narkotika och tobak, så kallad ANDT-undervisning.

Projektledarna (den drogforebyggande samordnaren i kommunen och utvecklingsledaren vid Folkhälsokommitténs kansli i Västra Götaland) redovisade resultaten för eleverna i insatsskolan som en del av tre timmars undervisning enligt sociala överdrifter-metoden. När de presenterade undersökningens resultat blev många av eleverna förvånade. Projektledarna genomförde sedan gruppdiskussioner med eleverna om varför deras uppfattningar om jämnåriga och äldre stämde så dåligt överens med verkligheten. Följande är exempel på frågor och en sammanfattning av elevernas svar utifrån grupparbetena¹²:

Varför tror man att det är så många fler bland de jämnåriga i Vänersborg som röker än bland de i klassen? Hur kan det bli så?

”Man tror att man själv är smart, men inte alla andra.”

”Man hör andra som säger att ’alla andra röker’.”

”Det beror på gruppstillhörighet och utseende.”

”Vi tror det beror på hur man ser ut och vilken bakgrund man har, kompisar.”

Varför tror man att så många i nian röker och snusar varje dag när det i verkligheten inte är så?

Svaren handlade om att de äldre eleverna är ”coola”, har ”status”, att de utsätts för grupptryck, har mer fester och lättare att köpa cigg själva.

Tror ni att det påverkar någon att börja röka om man tror att alla andra röker?

”Om man känner sig utanför och vill vara med.”

”Ja, på vissa ställen, till exempel fester.”

”Beror på hur självsäker man är.”

”Man kanske inte tror att det är farligt om alla andra gör det.”

12) Frågorna och svaren är hämtade från en sammanställning av klassrumsdiskussionerna som skrevs ned av drogsamordnarna i Vänersborgs kommun och utvecklingsledaren vid Folkhälsokommitténs kansli i Västra Götalands län.

Den sista undervisningstimmen fortsatte diskussionen med eleverna utifrån frågan om vilka åtgärder som kan genomföras för att man inte ska luras att börja röka. Eleverna tyckte att föräldrarna hade ett stort ansvar, de menade att lärarna inte borde få röka i skolan och att ”sådana som ni” kan komma till skolan och informera. Sammanfattningsvis tyckte eleverna att föräldrar, lärare, syskon, kompisar, de som säljer till minderåriga, tränare, poliser och politiker har ett ansvar att informera och förebygga.

Samma vår, 2009, fick alla föräldrar till eleverna i insatsklasserna i Vänersborg ett brev hem. Föräldrarna informerades om projektet och fick ta del av elevernas resonemang kring de här frågorna.

ÅTGÄRDER I VÄNERSBORG OCH RINGSTED

I tabell 7 redovisas de åtgärder som vidtogs i Vänersborg och Ringsted.

Det finns stora likheter i genomförandet av åtgärder i Vänersborg och Ringsted. De sociala överdrifterna uppmättes med kartläggningar bland elever. Överdrifterna kommunicerades till eleverna under en halvdag. Vid detta tillfälle genomfördes också grupparbeten och gruppdiskussioner med eleverna, där de fick ge sin syn på varför överdrifterna fanns. I både Ringsted och Vänersborg följde man upp eleverna efter informationsinsatserna för att mäta om åtgärderna hade någon bestående effekt.

I Ringsted upprättades skriftliga klasskontrakt med eleverna med löften, som ”Vi ska inte skryta med att vi har rökt, när vi inte har gjort det”, som eleverna fick skriva under. Kontraktet sattes upp på väggen i klassrummet och skickades även hem till föräldrarna. I Vänersborg upprättade man inte några skriftliga kontrakt med elev-

Tabell 7. Åtgärder som genomfördes i Vänersborg och Ringsted.

ÅTGÄRDER	VÄNERSBORG	RINGSTED
Klasser	Årskurs 7 och 8	Årskurs 5 och 6
Kartläggning	Elevenkäter	Elevenkäter
Information om överdrifter	Ja	Ja
Grupparbete med elever	Ja	Ja
Klasskontrakt	Nej	Ja
Föräldrar blev delgivna resultat	Delvis	Ja
Uppföljning	Ja	Ja

erna. Föräldrarna fick endast ett informationsbrev. Brevet skickades hem med eleverna, inte med post, och det är ovisst hur många föräldrar som verkligen tog del av det.

Resultat

Eleverna följdes under tre år i Vänersborg, från sjuan till nian. Hösten 2009 fick eleverna – som nu gick i årskurs 8 – i både insatsskolan och kontrollskolan samma frågor igen. Huvudsyftet var att se om de sociala överdrifterna hade minskat.

ATTITYDER OCH SOCIALA ÖVERDRIFTER MINSKADE

Resultatet av den första uppföljningen (Splitvisionen Research 2010) efter projektet visade att eleverna som deltagit hade tillägnat sig en större generell kunskap. Insatsklasserna hade en mer realistisk syn på sig själva och på andra, deras uppfattningar om andra elever stämde bättre överens med verkligheten.

När det gällde rökning och snusning trodde eleverna i insatsskolan att det förekommer i mindre utsträckning, än vad kontrollskolans elever trodde. I denna del nådde åtgärden det önskade resultatet: de sociala överdrifterna minskade.

EGET BRUK AV ALKOHOL, TOBAK OCH DROGER

Nästa steg var att se om ungdomarnas drickande, rökande etc. hade minskat i takt med att de sociala överdrifterna minskade, i jämförelse med kontrollskolan. Detta mättes vid två uppföljningstillfällen, 2009 och hösten 2010.

Högstadiet är en period då det händer mycket i ungdomarnas liv, inte minst när det gäller vanor och attityder kring alkohol, tobak och narkotika. Det är väntat att andelen ungdomar som har erfarenheter av alkohol, tobak och narkotika ökar under dessa år, oavsett om det är insats- eller kontrollklass.

Uppföljningen (Splitvision Research 2010) visar att andelen ungdomar som uppgav att de röker och brukar alkohol ökade stort under året mellan sjuan och åttan, i både insats- och kontrollskolan. Det framkom vid första uppföljningstillfället 2009. Andelen elever som uppgav att de röker ökade från 1 procent i sjuan till 15 procent

i åttan. Andelen ungdomar som uppgav att de druckit så mycket att de känt sig berusade hade ökat från 3 till 21 procent under samma period. Andelen som uppgav att de hade druckit alkohol det senaste året ökade från 16 till 43 procent. Av ungdomarna som dricker alkohol uppgav 62 procent att föräldrarna inte vet någonting, och andelen föräldrar som kände till att deras barn dricker sjönk från 27 procent till 18 procent mellan årskurs sju och åtta. Andelen som kommit i kontakt med narkotika ökade i årskurs åtta från 1 till 4 procent, och andelen som uppgav att de känner någon som de skulle kunna köpa narkotika av ökade från 7 till 18 procent.

Trots den generella uppgången av andelen elever som har erfarenheter av alkohol, narkotika och tobak, är frågan om bruket hade ökat mer i kontrollklasserna än i insatsklasserna. Den sista uppföljningen av elevernas drogvanor 2010 (Splitvision Research 2011), då eleverna följts under en period av tre år, visade att det generellt inte fanns några stora skillnader mellan insats- och kontrollklasserna i bruket av alkohol, tobak och droger. Ungefär lika många i båda skolorna uppgav att de var alkoholkonsumenter och att de har varit berusade. De drack också ungefär lika ofta. Några skillnader kan dock konstateras.

Det fanns indikationer vid det första uppföljningstillfället på att ungdomar i kontrollklasserna till en början hade mer riskabla konsumtionsvanor: andelen som uppgav att de drack mycket, fem glas eller mer en typisk dag då de dricker, var större och har varit det under hela tidsperioden. De uppgav dessutom att de hade fler negativa erfarenheter i samband med alkohol (exempelvis olyckor eller bråk) i jämförelse med ungdomar i insatsklasserna. Vid sista mättillfället fanns fortfarande en viss skillnad i riskbeteenden mellan kontrollklasser och insatsklasser, men skillnaderna hade minskat.

För sniffning och narkotika var skillnaderna mellan ungdomarna i insats- och kontrollklasserna så små år 2010 att de låg inom den statistiska felmarginalen. Andelen ungdomar som uppgav att de sniffat/boffat 2009 var dock högre på kontrollskolan än på insats-skolan. Vad gäller tobakskonsumtion fanns 2010 en större andel rökare i kontrollklasserna jämfört med insatsklasserna. Vid projektstarten, två år tidigare, var det fler elever i insatsklasserna som uppgav att de rökte. I uppföljningen (Splitvision Research 2011) konstateras att skillnaderna mellan insats- och kontrollklasser på to-

baksområdet kan indikera att insatserna kan ha gjort skillnad och motiverar vidare utvärderingar.

Efteranalys och diskussion

SKILLNADER MELLAN GENOMFÖRANDET I RINGSTED OCH VÄNERSBORG

De elever som konfronterades med korrekt information om andras drickande och rökande hade minskat sina sociala överdrifter i både Ringsted och Vänersborg. Efter informationen och klassrumsdiskussionerna hade eleverna en mer korrekt bild av andra elevers rökande och drickande i jämförelse med de elever som inte fick ta del av resultaten och enbart fick traditionell ANDT-undervisning. Med en förhållandevis liten insats lyckades man få till bestående förändringar i elevers kunskaper och attityder. I denna del var försöket i Vänersborg i likhet med Ringsted framgångsrikt.

Resultaten skiljer sig så till vida att i Ringsted minskade också riskbeteenden, exempelvis alkohol- och marijuanabruk, bland elever medan det i Vänersborg blev mycket små eller inga skillnader alls i elevernas rökande och drickande. Vad som förklarar de olika utfallena kan vara svårt att fastställa. Det går dock att peka på vissa skillnader i utförande som kan ha påverkat resultaten.

KLASSKONTRAKT

En förklaring till de olika resultaten är att åtgärder som ansågs som marginella kan ha varit viktiga för metodens effektivitet. I likhet med Ringsted fick eleverna i Vänersborg ta del av informationen och genomföra grupparbeten om de sociala överdrifterna. Denna åtgärd varade under en halv dag i båda försöken. I Ringsted använde man sig även av normpåverkande åtgärder som att eleverna även fick vara med och utforma och skriva under klasskontrakt i samband med grupparbetena. Dessa kontrakt sändes hem till föräldrarna och sattes upp i elevernas klassrum som en påminnelse om att förhålla sig kritiskt när elever "skryter" med hur mycket de rökt och druckit. Klasskontrakten genomfördes inte i Vänersborg, och föräldrarna blev därmed inte lika involverade i åtgärderna som i Ringsted, vilket kan vara en förklaring till att resultaten blev olika. I utvärderingen av Ringsted framhålls att det är viktigt att åtgärderna syftar till att

förändra den sociala kontext och de gruppnormer som eleverna befinner sig i för att få effekt (Balvig, Holmberg och Sörensen 2005).

För att en förändring ska bli möjlig krävs ofta att en tillräckligt stor del av de inblandade, i det här fallet elever, föräldrar och lärare, intensivt engageras och omfattas av åtgärderna (Brå 2008a, Skolverket 2011). Klasskontrakt och föräldramedverkan som följde på informationsinsatserna kan ha medfört att gruppnormerna blev mindre tillåtande mot riskbeteenden i Ringsted. Det kan ha medfört att det även blev rationellt för fler elever att ändra sitt faktiska beteende i Ringsted jämfört med Vänersborg.

Andra förklaringar till de olika resultaten kan vara att man i Ringsted i Danmark genomförde försöket i årskurs 5 och 6. Men i Sverige byter man ofta skola i årskurs 6, och då splittras klasserna, därför bestämde man att i stället genomföra projektet i årskurs 7 och 8. Eleverna i Vänersborg var alltså äldre än de i Ringsted. Debutåldern för att dricka och röka infaller ofta i högstadiet, vilket innebär en ökad risk för att några elever började dricka eller röka trots projektet. Därför kan väldigt små förändringar i alkoholkonsumtion förändra utfallet starkt. En enskild händelse, till exempel en klassfest då elever prövar alkohol för kanske första gången, kan göra stor skillnad i hur mycket alkohol elever uppper att de druckit.

Sammantaget verkar Vänersborgsprojektet fungerat bättre mot tobakskonsumtion än alkoholkonsumtion, vilket även var fallet i Ringsted, där man huvudsakligen fokuserade på tobak.

Tabell 8. Klasskontrakt (normpåverkande åtgärd).

PROBLEM	ÅTGÄRD	RESULTAT	TROLIG FÖRKLARING	KOMMENTAR
Elever har felaktiga uppfattningar om att "alla andra dricker och röker". Det leder till en ökad risk för att dricka och röka för mycket.	Information om elevers verkliga konsumtion. Elever utformar klasskontrakt (som föräldrar tar del av).	Minskning av rökning och drickande (i Ringsted).	Elevdelaktighet i utformandet av klasskontrakt samt föräldramedverkan motverkar bortförklaringar och stärker ett "positivt grupptryck".	Elevdelaktighet och föräldramedverkan ökar åtgärdens intensitet och varaktighet och kan medföra beteendeförändringar.

FÖRÄNDRINGAR I GENOMFÖRANDET AV EN METOD KAN PÅVERKA

Resultaten visar att det är viktigt och komplicerat att överföra en metod från en lokal miljö till en annan. Faktorer som elevernas ålder kan innebära att en metod inte är lika effektiv eller att den behöver anpassas.

En viktig lärdom är att man bör vara mycket uppmärksam på även synbart oviktiga delar av en metod som man vill använda. Det fungerar ofta inte att genomföra metoder enbart delvis och avstå från vissa komponenter eller moment, exempelvis av budgetskäl. För att en metod ska fungera bör man satsa fullt ut och genomföra metoden i sin helhet. Det är inte lätt att avgöra vilka åtgärder som bör anses ingå som centrala komponenter i en metod och vilka som kan anses vara valfria ytterligare åtgärder ”vid sidan om”. Det är en kunskap som kan växa fram över tid genom att metoden prövas vid flera tillfällen i olika sammanhang.

För dig som vill gå vidare

Den som vill använda sig av kunskaper från *sociala överdrifter-projektet* i Vänersborg, kan få en hjälp av följande råd. De bygger på vad som kommit fram vid uppföljningar av projektet.

1. Ett flertal elever har sannolikt en felaktig uppfattning, så kallade sociala överdrifter, om hur mycket andra elever röker och dricker.
2. De sociala överdrifterna går att påverka med en förhållandevis liten och kostnadseffektiv åtgärd.
3. Förändrade attityder innebär inte per automatik att beteenden också förändras.
4. Involvera elever och föräldrar i utformningen av klasskontrakt.
5. Utvärdera insatserna.

Våga Vittna i Kungsbacka

Unga mellan 15 och 25 år är en av de mest brottsutsatta grupperna i samhället, men samtidigt en grupp som ofta inte polisanmäler eller kontaktar stödverksamheter för brottsoffer. Kungsbacka är inget undantag. Det märkte den kommunala samordnaren för brottsförebyggande rådet i Kungsbacka i kontakten med polisens ungdomsutredare. Därför startade man projektet *Våga Vittna* i Kungsbacka, efter en modell som det lokala brottsförebyggande rådet i Eskilstuna arbetat fram.

Målsättningen med projektet är att ungdomar och vuxna ska känna större trygghet och våga vittna vid brott. Mål på vägen är att öka ungdomarnas förtroende för, och kunskap om, den svenska rättsapparaten och om vilken hjälp som finns att få när man drabbas av, eller bevittnar, brott. Projektets resultat visar på en förändring i attityder och kunskapsnivå, främst har flickorna fått ökat förtroende för rättsväsendet. Fler elever uppger att de skulle anmäla brott för att de själva hoppas att andra skulle göra det. Gemensamma rutiner för anmälan om brott och anmälan till socialtjänsten har tagits fram i ett samarbete mellan skola, polis och socialtjänst. På flera skolor i Kungsbacka har *Våga Vittna* övergått från projekt till ordinarie verksamhet och finns integrerat i skolämnen NO, SO, svenska, matematik och livskunskap.

Ett problem identifieras, initiativ till projekt

I Kungsbacka var samordnaren på det lokala brottsförebyggande rådet placerad i samma lokaler som polisen. I den dagliga kontakten med polisens ungdomsutredare märktes en stigande frustration bland polisen eftersom allt färre unga ville vittna vid misshandel, stöld eller andra brott. Vittnens betydelse för rättssäkerheten är avgörande, och att unga inte vill eller vågar vittna upplevdes vara ett växande problem.

Polisen upplever i allt större utsträckning att det finns vittnen på platser där brott begåtts. Men ofta förnekar de närvarande att de har sett något, och polisen lyckas sällan få några vittnesmål. En polisman berättar att en grov misshandel hade filmats av en ung kvinna. Hon lämnade in mobilen som bevis, men vägrade att ställa upp som vittne. I skolmiljön känner alla varandra och rädslan att bli ovän med någon, att själv bli utsatt och bli utpekad som en "golgök" är stor. I Eskilstuna hade en metod arbetats fram för att påverka ungdomars attityder. Lokala brottsförebyggande rådet i Kungsbacka beslutade att inleda arbetet med *Våga Vittna* efter den metoden, som består av sex steg (Brå 2010b):

- 1) kartläggning
- 2) studiedag för personalen
- 3) temadagar/workshopar med elever
- 4) föräldramöten/föräldrautbildning
- 5) utbildningsmaterial för det fortsatta skolarbetet
- 6) utvärdering.

MOBILISERING AV AKTÖRER

En arbetsgrupp bildades hösten 2008 med representanter från grundskola, polis, brottsofferjour, medlingsverksamhet, individ- och familjeomsorgen, tingsrätten i Varberg och en teatergrupp. Vid starten av projektet fanns även åklagarkammaren, Länsförsäkringar Halland och elever från högstadier och gymnasier med på möten. De två projektledarna var samordnaren och dåvarande ordföranden för det lokala brottsförebyggande rådet i Kungsbacka. Också en dramapedagog anställdes.

VAL AV SKOLOR

Två kommunala högstadieskolor utsågs till projektskolor och var med från start, våren 2009. *Våga Vittna* föreslås starta i årskurs 8 eftersom eleverna anses vara tillräckligt gamla för att förstå konsekvenserna av sitt handlande och snart är straffmyndiga. Men i praktiken har skolorna gjort lite olika. I ena skolan deltog även niondeklasserna, eftersom en del av de eleverna nyligen hade varit inblandade i brottshändelser. I den andra skolan beslutade man andra året att *Våga Vittna* passade bäst i årskurs 7.

De två grundskolor som blev projektskolor har delvis olika karaktär och valdes eftersom rektorer och skolledning visat stort intresse för att delta. Skola A är en skola som ligger centralt i Kungsbäcka och som tidigare hade haft rykte om sig att vara stökig. Där hade man under flera år genomfört ett omfattande och framgångsrikt trygghetsarbete i skolan, med trygghetsvandringar och förändringar av skolmiljön. Skola B är en skola som ligger utanför centralorten i ett brukssamhälle. Där hade man haft en hel del problem med skadegörelse och även med annan kriminalitet. *Våga vittna* passade bra in som en extra resurs i arbetet för en tryggare skola.

Kartläggning av problembilden

HÖG TRÖSKEL ATT ANMÄLA BROTT

Inledningsvis genomfördes hösten 2008 en enkätundersökning (Kungsbäcka kommun 2009) bland 291 ungdomar i årskurs 8 på fyra högstadieskolor i Kungsbäcka¹³. Syftet med kartläggningen var att ta reda på hur ofta brott förekommer i ungdomarnas vardag och för att se vilka kunskaper de har om rättsprocessen. Frågor ställdes också om anmälan av brott. Deltagandet var anonymt, men redovisades efter kön och skola. I kartläggningen blev det tydligt att många ungdomar var rädda för att vittna, och de visste inte heller hur en rättegång går till. 40 procent av ungdomarna uppgav att risken för att bli hotad var anledningen till att de tvekade att anmäla ett brott de blivit vittne till. Omkring hälften av ungdomarna skulle endast anmäla brott om de fick stöd av någon.

13) Kartläggningen gjordes i två projektskolor och två kontrollskolor. Enkäten bestod av 17 frågor, med upp till 9 delfrågor.

Kartläggningen visade också att många av ungdomarna sett eller själva utsatts för brott. 67 procent av ungdomarna uppgav att de sett någon bli utsatt för kränkning under de senaste 12 månaderna. 62 procent hade bevittnat skadegörelse på skolan, och 40 procent hade bevittnat hot. 34 procent av ungdomarna hade själva utsatts för kränkningar. Betydligt fler pojkar än flickor svarade att de utsatts för stöld och misshandel.

FÖRANKRING AV PROJEKTET HOS SKOLLEDNINGARNA

När enkäten var klar bad det lokala brottsförebyggande rådets företrädare att få delta på rektorskonferensen i kommunen. Där redogjorde de för resultatet av enkäten och problembilden och tog upp frågan om vad som ska göras åt saken. På det sättet förankrades projektet från början på rektorernas nivå, och så förstärktes skolornas vilja att delta i arbetet med *Våga Vittna*.

Åtgärder

Med utgångspunkt i resultaten av enkäten i de fyra grundskolorna satte arbetet i gång. Tillsammans upprättade arbetsgruppen för projektet ett flödesschema över vad som händer vid ungdomsbrott – vilken samhällsinstans som har ansvar och vad som görs i vilken ordning. Syftet var att hitta eventuella svaga länkar i den process som *Våga vittna*-projektet kan påverka. Man använde sig av följande åtgärder i projektet:

- studiedag för personal
- integrering i undervisningen
- temadag om rättsprocessen
- föräldramöte med teater
- utbildning av unga vittnesstödjare
- utformande av kommunövergripande riktlinjer för hur skolor ska anmäla brott.

STUDIEDAG FÖR PERSONALEN

I samband med skolstarten genomfördes studiedagar för personalen på de två skolorna som skulle delta. Syftet med studiedagen var att

förankra projektet hos all skolpersonal, öka förståelsen för rättsprocessen och visa hur viktigt det är att unga människor vågar vittna.

INTEGRERING AV VÅGA VITNA I UNDERVISNINGEN

Hösten 2008 drog projektet i gång i skola A med årskurs 8. Våren 2009 kom skola B med, och hösten 2010 startade ytterligare två grundskolor, C och D. Varje nytt läsår beslutade ett nytt lärarlag hur alla frågor skulle integreras i skolarbetet, det kan skilja sig en aning från år till år, men stommen är densamma. Kungsbackas lokala brottsförebyggande råd tillhandahöll konkret planering av hur frågorna skulle kunna tas in i olika ämnen i den ordinarie undervisningen.

Olika områden integrerades i undervisningen. I samhällsorienterade ämnen behandlades rättsprocessen. I biologi tog man upp vad som händer med kroppen vid fysiskt våld. I matematik tog man hand om resultaten från enkäten och gjorde diagram. I ämnet svenska läste eleverna litteratur som passade till projektet och skrev egna filmmanus.

TEMADAG – ELEVER MÖTER REPRESENTANTER FRÅN RÄTTSVÄSENDET

Nästa steg var en temadag där eleverna delades in i grupper/workshoppar och fick möta olika representanter från polisen, brottsofferjouren och medlingsverksamheten samt domare och åklagare som gav eleverna kunskap om hur rättsprocessen fungerar. Rättsväsendets olika representanter informerade om sina arbetsuppgifter. I en av grupperna fick eleverna träffa polisen, en kvinnlig civilspanare och en manlig kriminalinspektör, och ta ställning till olika händelser som polisen av erfarenhet vet förekommer bland ungdomar. Eleverna fick veta vad som står i lagen och vilka straff olika brott kan ge. I tingsrättens workshop fick eleverna delta i ett rättegångsspel. De fick träffa en domare, en åklagare och två tingsnotarier, som spelade försvarsadvokat och målsägandebiträde.

ELEVER ORDNAR FÖRÄLDRAMÖTE MED TEATER

De elever som ville arbeta med teater fick möjlighet att träffa dramapedagogen vid fyra tillfällen, sammanlagt sex timmar per klass. Som

en del av projektet anordnade eleverna själva föräldramöten, visade de filmer och utställningar som de hade gjort, de föreläste om ungdomsbrottsligheten och de ansvarade på egen hand för att leda diskussionen efteråt. Den vanligaste scenen som eleverna spelade upp för sina föräldrar var en rättegång. Föräldrauppslutningen var nästan total på den ena skolan, och 70 procent av föräldrarna kom på den andra skolan.

UNGA VITNESSTÖDJARE UTBILDADES

Brottsofferjouren har deltagit i *Våga vittna*-projektet sedan starten, och deras representant sitter även med i lokala brottsförebyggande rådets ledningsgrupp. Under projektets första år utbildade Brottsofferjouren unga vittnesstödjare, som skulle få praktisera sina kunskaper i tingsrätten. Dock kom de unga vittnesstödjarna inte i gång med sitt arbete. Brottsofferjouren, som helt drivs med ideella krafter, kunde inte administrera verksamheten.

GEMENSAMMA RUTINER FÖR POLISANMÄLAN I SKOLORNA

En gemensam handledning arbetades fram med riktlinjer för hur all skolpersonal i kommunen bäst ska anmäla brott. Riktlinjerna togs fram i ett brett samverkansarbete mellan lokala brottsförebyggande rådet i Kungsbacka, socialtjänsten, rektorer, polisen och förvaltningschefen på gymnasieavdelningen. I dokumentet (Kungsbacka kommun 2010b) slogs fast att när det gäller anmälan av brott, är det viktigt att verksamhetsföreträdaren är den som anmäler, i många fall innebär det rektorn, och inte den som blivit utsatt. I dokumentet framgår att brott som begåtts av elever under 15 år inte utgör något undantag från anmälningskyldigheten.

Resultat

I början av höstterminen 2009 gjordes en första utvärdering, för att undersöka om elevernas attityder till att anmäla brott och vittna hade förändrats under projektets gång och om eleverna fått ökade kunskaper om hur rättsväsendet fungerar. En enkätundersökning genomfördes på projektskolorna A och B med samma enkät som elev-

erna svarat på innan projektet startade. De två kontrollskolorna, som inledningsvis också svarade på enkäten, anlätades inte för en uppföljning. Det har inte kontrollerats huruvida kunskapsnivån om rättsprocessen allmänt har förändrats från årskurs 8 till årskurs 9.

ENKÄTUNDERSÖKNING VISAR FÖRBÄTTRAT STÄLLNINGSTAGANDE

Resultatet av enkäten (Kungsbacka kommun 2010a) visar att på frågor om huruvida eleverna har förtroende för olika aktörer inom rättsväsendet har svaren ”vet ej” minskat. Enkäten visar också att fler ungdomar skulle välja att anmäla brott av anledningen att de hoppas att andra skulle göra detsamma om de själva blev utsatta. Den största anledningen till att både pojkar och flickor väljer att låta bli att anmäla brott är fortfarande att de inte vill vittna i en eventuell rättegång. De är rädda för att själva bli utsatta för brott.

Flickorna har höjt sin kunskapsnivå mer än pojkarna, och efter insatserna har flickornas förtroende för rättsväsendet ökat. Pojkarna har ökat sin kunskap om tingsrätt, domare och brottsofferjouren, men har däremot ett minskat förtroende för samtliga aktörer. En tolkning av detta resultat, skriver projektledarna, kan bero på att projektet medförde att pojkarna blev mer medvetna om att verkligheten inte ser ut som den ofta beskrivs på film och i media. Skola A har till följd av resultatet inlett ett samarbete med kommunens genuspedagog för att mer framgångsrikt nå ut till pojkarna med projektet.

I sammanfattningen av projektet (Kungsbacka kommun 2010a, Brå 2010b), som bygger på enkätsvaren och intervjuer med deltagande aktörer, listas effekter som projektföreträdarna sammankopplat med projektet. Arbetet har enligt sammanfattningen bidragit till att fler föräldrar hör av sig till Brottsofferjouren och att polisen fått ta emot fler polisanmälningar från skolor efter projektet. Projektet har också medfört att polisen i Kungsbacka påbörjat arbetet med kontaktpoliser i samtliga högstadieskolor i kommunen och att dialogen ökat mellan skola, polis och socialtjänst och lett till ökad kunskap om deras respektive roller.

Efteranalys och diskussion

Av utvärderingen (Kungsbacka 2010a) framgår att vissa attityder förändrats bland elever jämfört med före projektet. Resultaten skiljer sig åt för pojkar och flickor. Det är främst flickor som fått ökade kunskaper och ökat förtroende för rättsväsendets aktörer. För pojkarna har projektet till viss mån inneburit motsatsen. Kunskaperna om brottsofferjouren, tingsrätten och domare har ökat, men samtidigt har pojkarna generellt sett ett minskat förtroende för rättsväsendet aktörer, och främst för polisen. En förklaring till detta, som framförts av projektledarna, är att pojkarna skattat sin kunskapsnivå lägre efter projektet då de blivit medvetna om att verkligheten inte ser ut som den ofta beskrivs på film och i media.

KOMMUNÖVERGRIPANDE RIKTLINJER EN NORMPÅVERKANDE ÅTGÄRD

Ett av målen med projektet har varit att både ungdomar och vuxna som blir vittne till brott ska känna en större trygghet och våga vittna och agera vid brott. Projektet har också haft som mål att skapa en gemensam syn bland skolpersonal, elever och föräldrar om ansvaret att anmäla brott och vittna. För att uppnå detta har ett viktigt delmål varit att ta fram ett gemensamt dokument med riktlinjer för polisanmälningar, som ska fungera som stöd för skolor vid brott¹⁴. Projektet har i denna bemärkelse varit framgångsrikt. Det finns nu kommunövergripande rutiner för hur skolor ska anmäla brott. Tidigare fanns det skolor som inte alls anmälde brott, eftersom man befarade att skolan i så fall riskerade att få ”dåligt rykte”. De kommunövergripande riktlinjerna kan ses som en normpåverkande åtgärd, som visar att vuxenvärlden tar allvarligt på att elever känner oro inför att vittna. När fler vuxna i skolan och fler föräldrar ställer sig positiva till att brott ska anmälas, minskar ursäakterna för att inte anmäla brott och vittna även bland elever. Ett mindre tillåtande klimat mot brott och problembeteenden har då skapats, vilket möjliggör för att fler brott anmäls och hanteras inom ramen för rättsväsendet.

14) Målen för projektet finns beskrivna i projektets slutrapport (Brå 2010b).

Tabell 7. Åtgärd: Riktlinjer för anmälan av brott i skolan (normpåverkande åtgärd).

PROBLEM	ÅTGÄRD	RESULTAT	TROLIG FÖRKLARING	KOMMENTAR
För få brott anmäls av elever och skolpersonal. till polis och socialtjänst.	Kommunövergripande riktlinjer för samtliga skolor gällande anmälan till polis och socialtjänst. Elever, föräldrar och skolpersonal har engagerats.	Mindre tillåtande klimat mot brott. Möjliggör att fler brott anmäls.	Gemensamma rutiner för polis-anmälan skapar trygghet bland elever och vuxna. Det minskar ursäkter för att inte anmäla brott och vittna.	Ju fler skolor som involveras i en kommun, desto större möjlighet att öka antalet polisanmälningar.

Även om projektet påverkat attityder bland elever och resulterat i kommunövergripande riktlinjer för anmälan, är det svårt att utifrån elevenkäterna dra slutsatser om huruvida de förändrade attityderna också medfört att fler elever och vuxna faktiskt väljer att anmäla brott och vågar vittna. I projektutvärderingen hävdas att fler brottsärenden inkommer till polisen och brottsofferjouren som följd av projektet.

I efterhand har Brå har kontaktat ett flertal aktörer, som polisen och brottsofferjouren, för att få mer information om projektets resultat. I Kungsbacka har varje högstadieskola en polis knuten till sig. Polisen brukar dyka upp med jämna mellanrum, som regel oanmäld, och prata med elever och personal. När frågorna ”om pistolen” och andra myter kring polisarbete har klingat av, blir det viktiga diskussioner. Polisen märker ett stort intresse bland eleverna. Arbetet med kontaktpoliser har inletts delvis som en följd av *Våga Vittna*-projektet. Brottsofferjouren i Kungsbacka upplever att fler unga människor, såväl brottsoffer som förövare och deras föräldrar, efter projektets genomförande tar kontakt för rådgivning och stöd inför rättegången. Medlingen i Kungsbacka säger också att fler unga och föräldrar till unga vänder sig till dem. Samarbetet med polisen har blivit bättre, nu anmäler polisen fler ärenden till medlingen.

Projektet har uppenbarligen ökat intresset för frågorna i kommunen. Det förefaller inte orimligt att det parallella arbetet med *Våga Vittna* och de nya kommunövergripande rutinerna för anmälningar av brott kan ha medfört att fler ärenden faktiskt anmäls till rättsvä-

sendet – av både vuxna och elever. Men då resultaten till stor del bygger på intervjuer med enskilda personer inom organisationerna behöver de tolkas med viss försiktighet.

POLISEN VIKTIG FÖR FRAMGÅNG

En framgång i arbetet med projektet är att *Våga Vittna* inte längre är ett projekt utan har integrerats i den löpande verksamheten som ett pedagogiskt verktyg. *Våga Vittna* är nu en betygsgrundande del av undervisningen, vilket samordnaren från det lokala brottsförebyggandet rådet ser som en viktig faktor för verksamhetens framgång. En slutsats är också att föräldrarna är en viktig målgrupp i det här arbetet.

Projektledarna anser att det finns en poäng med att det lokala brottsförebyggande rådets samordnare har haft sin arbetsplats hos polisen, och inte som brukligt är i kommunens lokaler. Samarbetet med polisen är en avgörande förutsättning för att arbetet med *Våga Vittna* ska bli verklighetsförankrat. Lokala brottsförebyggande rådet i Kungsbacka har hela tiden haft stöd från polisen i projektet, även om omorganisation och nya personer på ledande poster kan göra arbetet sårbart.

För dig som vill gå vidare

Den som vill använda sig av kunskaper från *Våga Vittna*, kan få en hjälp av följande råd. De bygger på vad som kommit fram vid uppföljningar av projektet.

1. Många elever känner oro inför att vittna och anmäla brott, främst gäller det flickor.
2. Det går att höja elevers kunskap om och förtroende för rättsväsendet aktörer genom aktiva insatser i skolan.
3. Förhåll dig till att den ökade kunskapen om rättsväsendets aktörer paradoxalt nog kan leda till minskat förtroende för rättsväsendet, främst bland pojkar.
4. Samarbetet mellan skola, polis och socialtjänst kan med fördel utmytna i gemensamma riktlinjer för hur skolor ska agera vid upptäckt av brott.
5. Utforma mått som kan mäta om projektet medför att fler brott anmäls till polisen och socialtjänsten efter de insatta åtgärderna, exempelvis från skolor.

Slutsatser

Syftet med idéskriften är att visa på hur ett problemorienterat brottsförebyggande arbete kan genomföras i praktiken. Några viktiga och mer generella kunskaper framkommer i de tre exemplen som kan tas i beaktande för den som vill replikera eller utveckla liknande lokala projekt i framtiden. Erfarenheterna belyses också med vissa referenser till forskning. Förhoppningen är att kunskapen möjliggör för positiva effekter och bidrar till att skapa realistiska förväntningar vid utformandet av liknande framtida lokala skolprojekt.

Systematik möjliggör för goda resultat

Projekten i de tre exemplen har använt sig av ett problemorienterat arbetssätt. Det kan något förenklat beskrivas i ett antal arbetssteg (Ekblom 2011). I bilaga 2 finns en mer utförlig beskrivning av processen. I projekten finns en tydlig koppling mellan kartläggningen av problemet (1), valet av åtgärder (2), genomförandet (3), samverkan mellan flera aktörer (4) och utvärdering (5). Detta särskiljer projekten från många andra lokala brottsförebyggande projekt som kan ha goda intentioner, men där den strukturerade utgångspunkten saknas i projektets inledningsskede som planerar för kedjan med kartläggning, åtgärder och uppföljning.

En problemorienterad ansats är ingen garanti för att goda resultat uppnås, men arbetssättet är viktigt för att skapa förutsättningar för goda resultat i brottsförebyggande arbete. Det borgar också för att erfarenheter blir möjliga att återvinna (Ekblom 2011). I Vänersborgsexemplet följdes exempelvis en grupp ungdomar i mer än två

är för att fastställa om det blivit något skillnad mellan de elever som blivit föremål för insatser och de som inte blivit det. Exemplet visar på små skillnader i utfall mellan insatsgrupp och kontrollgrupp, vilket i sig är en kunskap att förhålla sig till som inte hade varit möjlig utan ett strukturerat arbetssätt.

ARBETA MED HOT SPOTS

En väl genomförd kartläggning kan synliggöra i vilken omfattning elever är utsatta för brott och på vilka tider och platser som flest brott förekommer. Det underlättar valet av relevanta åtgärder, att hitta samarbetsparter och genomföra en uppföljning. Även om brott och problembeteenden kan förekomma på de flesta platser i en skola, finns det platser, så kallade hot spots, där våld och problembeteenden förekommer mer frekvent, precis som i samhället i övrigt. Hot Spots är ett begrepp som används inom polisforskning (se Weisbird m.fl. 2010 samt Brå 2011). I hot-spots-forskningen betonas att specifikt brottsbelastade platser är viktiga för polisen att lokalisera för att minska antalet brott.

Exemplet Trygg Skola visar att flest brott sker i obevakade utrymmen som utanför klassrum och i elevskåpshallar. Mönstret är genomgående för samtliga undersökta skolor. Gemensamt för dessa platser är att här samlas många elever vid olika tidpunkter på dagen och vuxennärvaron är ofta låg. Det stämmer väl överens med internationell skolforskning där elever uppger att brott, och problembeteenden som mobbning, är vanligast förekommande där vuxna ofta är frånvarande, som i elevkorridorer, trappuppgångar, skolgårdar, på toaletter och cafeterior (Astor, Meyer och Pitner 2001, Farrington 1993.). Mobbningsforskare som Olweus har också pekat på att det finns ett samband mellan hur många rastvaktande vuxna som finns närvarande på en skola och antalet mobbningsincidenter (Olweus 2007).

De skolor som fått en systematik i arbetet och genomfört åtgärder som försvårat möjligheterna att begå brott, exempelvis genom att schemalägga lärare och fritidspersonal till att finnas på de utsatta platserna, har också minskat skolans totala våldsnivå. Sammantaget visar erfarenheter från Trygg Skola och internationell forskning på området att arbetet med brottsförebyggande insatser på spe-

cifika platser är en lovande strategi för att minska brott och problem-beteenden i skolan. Att identifiera och minska brott på specifika platser ersätter inte skolans arbete med värdegrunder och likabe-handlingsplaner, men utgör ett viktigt och underutnyttjat förebyg-gande komplement i skolors strävan mot att minska brott och pro-blembeteenden.

POLISEN TILLFÖR VIKTIG LEGITIMITET TILL BROTTSFÖREBYGGANDE ARBETE I SKOLAN

Utan engagerade aktörer kan inget projekt genomföras. Den initiala kunskapsinsamlingen bör identifiera vilka aktörer som kan bidra med kunskaper: Valet av aktörer och metod bör göras med hänsyn till hur dessa aktörer kan bidra till en lösning på det problem som ska förebyggas. Aktörer och samarbetspartner kan ha olika roller i pro-jektet. Några aktörer ska utföra projektets åtgärder, medan andra är ansvariga för arenan där projektet ska genomföras eller organiserar den grupp av människor som projektet är riktat till.

Erfarenheter från exemplen i den här idéskriften pekar i riktning mot att polisens medverkan i brottsförebyggande projekt i flera fall tillfört en legitimitet till projekten som annars inte varit möjlig. När polis och skola får till stånd ett fungerande samarbete, kan åtgärder som annars hade varit svåra att genomföra bli verklighet. Erfarenhe-terna från Våga Vittna visar att polisen kan tillföra en viktig legiti-mitet för att få till stånd kommunövergripande riktlinjer som under-lättar för skolor att anmäla brott. Dokumentet innehåller anvisning-ar för hur skolorna ska agera när de upptäcker brott och problembe-teenden, och i vilka ärenden polis och socialtjänst ska kopplas in. Att en skola anmäler brott till polisen och/eller socialtjänsten visar att man tar problemen på allvar. Det signalerar att skolan står bakom elever och lärare i de fall det kan bli fråga om att vittna i en rät-tegång. De gemensamma anmälningsrutinerna kan både ses som en åtgärd och ett resultat av Våga Vittna-projektet.

Samtidigt finns skäl att nämna att det inte finns något vetenskap-ligt stöd för att polisingripanden mot minderåriga per automatik skulle leda till att färre ungdomar återfaller i brott. I en studie under-sökte i Brå om andelen minderåriga som återföll i brott var lägre i län där polisen förhörde barnen när en anmälan kom in, jämfört med i

län där polisen sällan gjorde det. Ingen skillnad kunde påvisas (Brå 2008 b).¹⁵

Erfarenheten av att polisen tillför legitimitet till lokala brottsförebyggande verksamheter bekräftas även i kartläggningar av de lokala brottsförebyggande råden i Sverige som Brå låtit utföra. I undersökningen ställdes frågor på vilket sätt polisens medverkan påverkade arbetet i de brottsförebyggande råden. En majoritet av de lokala brottsförebyggande samordnarna svarade att polisen var mycket viktig för rådets arbete. Polisens viktigaste roll i det brottsförebyggande arbetet är att tillföra kunskap om den lokala problembilden. En annan viktig funktion för polisen är att ge legitimitet och status till det lokala brottsförebyggande arbetet (Brå 2006).

Sammantaget pekar alltså erfarenheterna i riktning mot att vissa brottsförebyggande projekt som genomförs i skolan med fördel kan inkludera polisen. Det innebär inte att polisen ska överta skolans arbete eller att skolan ska utföra uppgifter som åligger polisen. I övergripande projekt med en tydlig brottsförebyggande inriktning som inkluderar ett flertal eller alla skolor i en kommun eller stadsdel, är polisen en viktig samarbetspartner för skolan. Det omvända gäller också. Polisen kan också ta initiativ till att få till ett tätare samarbete med kommuner och skolor för att hitta lösningar på gemensamma problem.

FÖRHÅLL DIG TILL POSITIVA OCH NEGATIVA RESULTAT

För att veta om projektet har lyckats behöver man göra en uppföljning eller utvärdering. Det är viktigt att redan initialt sätta upp mål som går att uppnå och mäta. På så sätt kan man redan vid utformningen av kartläggningen planera för att mäta förekomsten av ett problem före och efter projektets genomförande. En uppföljning innebär att man systematiskt och strukturerat granskar om man uppnått de uppsatta målen och om arbetet genomförts med god kvalitet. Syftet med att följa upp och utvärdera är att få fram kunskap för att kunna förbättra det framtida arbetet.

Resultat kan dock ibland vara svåra att värdera. Det gäller inte minst erfarenheter från lokala brottsförebyggande projekt. En

15) Studien utfördes mot bakgrund av resultat, som visade att polisen i 80 procent av anmälningarna mot minderåriga inte inleder någon undersökning (Brå 2007).

brottsförebyggande insats kan till exempel leda till en uppgång i anmälningsstatistiken, vilket kan vara svårt att kommunicera som en positiv effekt, fast det i många fall är det. Projekten har dessutom ofta flera olika mål och det är sällan ett projekt lyckas i alla avseenden. Uppföljningar som på ett nära sätt följer genomförandet av lokala projekt ger ofta blandade resultat, vilket kan vara förbryllande för den som söker efter ”framgångsagor”. Det blir många gånger en följd när ansatsen är att spegla hur ett projekt förlöpte från början till slut (Ekblom 2011).

Vänersborgsprojektet verkar till exempel inte ha resulterat i några stora skillnader i beteenden mellan insatsgrupp och kontrollgrupp gällande hur mycket eleverna rökte och drack före och efter de insatta åtgärderna. I en annan bemärkelse kan man säga att projektet varit framgångsrikt och givit tillbaka viktig kunskap. I likhet med det danska Ringstedförsöket bekräftar projektet att sociala överdrifter kring riskbeteenden som alkohol och rökning finns även bland ungdomar i Sverige. Med en förhållandevis liten insats, som tre timmars undervisning, förmådde man i Vänersborg att långsiktigt ändra elevers föreställningar om andra elevers rökande och drickande. Jämfört med andra mer traditionella insatser inom alkohol-, tobaks- och narkotikaundervisningen, kan detta tolkas som ett positivt resultat då forskning visat att breda informationskampanjer inte har stora effekter på vare sig elevers attityder eller beteenden (se Balvig, Holmberg och Sörensen 2005).

Att minska brott och problembeteenden är möjligt. Uppgiften är dock långt ifrån enkel och kräver ofta engagemang och god planering. Det problemorienterade arbetssättet är en metod som ger inriktning, struktur och styrning åt lokala brottsförebyggande projekt. Arbetssättet borgar för att kunskap blir möjlig att återvinna från redan utförda brottsförebyggande projekt. I förlängningen bidrar det problemorienterade arbetssättet till att öka förståelsen för hur olika åtgärder och metoder fungerar i olika miljöer och till att utveckla det brottsförebyggande arbetet.

Referenser

- Astor, A., Meyer, A. och Pitner, R. (2001) Elementary and Middle School Students Perceptions of Violence-prone School Subcontexts. *The Elementary School Journal*, Volyme 101. University of Chicago.
- Balvig, F. (2006). *Den ungdom*. Köpenhamn: Det kriminalprevaentive Råd.
- Balvig, F, Holmberg, L & Sørensen, A-S. (2005). *Ringstedforsøget – livsstil og forebyggelse i lokalsamfundet*. Köpenhamn: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Hot spots för brott i sex svenska städer*. Rapport 2011:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Publikationen nedladdad i februari 2011 på www.bra.se
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010 a). *Brott bland ungdomar i årskurs nio – resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2008*. Rapport 2010:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010 b). *Våga Vittna Kungsbacka – Slutrapport*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2009 a). *Grövre våld i skolan*. Rapport 2009:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2009 b). *Tonåringars benägenhet att anmäla brott och deras förtroende för rättsväsendet*. Rapport 2009:20. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008 a). *Effectiveness of Programmes to Reduce School Bullying*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, (Brå 2008 b). *Barn som begått brott. Polisens och socialtjänstens åtgärder*. Rapport 2008:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Barn som begår brott. Polisens hantering av misstänkta personer under 15 år*. Rapport 2007:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Redovisning av uppdraget att analysera vilka samarbets- och arbetsformer som skapar förutsättningar för goda resultat i lokalt brottsförebyggande arbete*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Nedladdad i januari från www.bra.se

Centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning, CAN (2010). *Skolelevers drogvanor 2010*. CAN Rapport 124. Stockholm: Centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning.

Clarke, R. och Eck, J. (2006). *Bli en problemlösande brottsanalytiker i 55 steg*. Stockholm: Polishögskolan.

Eklblom, P. (2011) *Crime prevention, security and community safety using the 5Is framework*. Palgrave: MacMillan.

Estrada m.fl. (2007). *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Redaktörer: Estrada, F., och Flyghed, J. Lund: Studentlitteratur.

Farrington, D. (1993). *Understanding and Preventing Bullying. Crime and Justice: A Review of Research*, Vol 17. Chicago och London: University of Chicago Press.

Knutson, J. och Sövik, K-E. (2005). *Problemorierat polisarbete i teori och praktik*. Stockholm: Polishögskolan.

Kungsbacka kommun (2010a). *Våga Vittna Kungsbacka. Enkätresultat och intervjuer efter genomfört projekt*. Kungsbacka: Kungsbacka kommun.

Kungsbacka kommun (2010b). *Rutiner för polisanmälningar i skolan och anmälan till socialtjänst när barn far illa*. Dokumentet är ett samarbete mellan närpolisen i Kungsbacka och Kungsbacka kommun. Kungsbacka: Kungsbacka kommun.

Kungsbacka kommun (2009). *De vanligaste brotten som ungdomar i årskurs åtta råkar ut för och blir vittnen till samt frågor om anmälan av brott och trygghet*. Kungsbacka: Kungsbacka kommun.

Marklund, U. (1983). *Droger och påverkan: elevanalys som utgångspunkt för drogundervisning*. Göteborgs universitet.

Martens, P. (1992). *Familj, uppväxt och brott*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Nacka kommun (2008). *Trygg skola – Hur har det gått?* Projektutvärdering utförd av Nilsson, M., Evidenta brottsprevention i samarbete med Nacka kommun. Nacka: Nacka kommun.

Nacka kommun (2006). *Trygg skola*. Projektutvärdering utförd av Nilsson, M., Evidenta brottsprevention i samarbete med Nacka kommun. Nacka: Nacka kommun.

Olweus, D. (2007). *Mobbing i skolan. Vad vi vet och vad vi kan göra*. Stockholm: Liber 2007.

Skolverket (2011). *Utvärdering av metoder mot mobbning*. Rapport 343. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2009). *På tal om mobbning – och det som görs*. Stockholm: Skolverket.

Splitvision Research (2011). *Alkohol, narkotika och tobaksvanor i Vänersborg 2008–2010 – sammanställning utifrån Ringstedsprojektet*. Undersökning utförd i samarbete med Folkhälsokommittén Västra Götalandsregionen, Länsstyrelsen Västra Götaland och Vänersborgs kommun. Göteborg: Splitvision Research.

Splitvision Research (2010). *Rapport Alkohol, narkotika och tobaksvanor i årskurs 7–8 i Vänersborgs kommun 2008–2009*. Undersökning utförd i samarbete med Folkhälsokommittén Västra Götalandsregionen, Länsstyrelsen Västra Götaland och Vänersborgs kommun. Göteborg: Splitvision Research.

Tilley, N. (2009). *Crime Prevention*. Cullomton: Willian Publishing.

Weisbird m.fl. (2010) *The Importance of Place in Policing*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Bilaga 1.

Den brottsförebyggande processen

PROBLEMBILD

Det första steget för att planera ett brottsförebyggande projekt är att identifiera och beskriva problemet man avser att förebygga. Börja med att så noggrant som möjligt svara på frågan: Vad är problemet? Varför är det ett problem och hur borde det vara i stället? Försök ringa in problemet så att ni har en uppfattning om var, när, vem, hur ofta, hur mycket och inte minst varför problemet uppstår. När det gäller orsaker kan man fokusera på både omedelbara och mer långsiktiga orsaker samt olika riskfaktorer. Den problembild ni får fram kommer sedan att utgöra grunden för det brottsförebyggande arbetet.

Identifiera
och beskriv
problemet

När det gäller brottslighet finns det flera olika teorier om vad som gör att brott begås. En av dessa teorier utgår från antagandet att det behövs en motiverad förövare, ett tillgängligt offer/objekt och avsaknad av väktare för att ett brott ska bli till. Ett praktiskt sätt för att analysera orsakerna till brottslighet är att försöka besvara frågan ”varför?” utifrån ett gärningspersons-, offer- eller situationsperspektiv.

KARTLÄGGNING

För att samla in kunskap om den lokala situationen behövs en kartläggning. Den kan göras exempelvis genom en enkät bland eleverna på skolan, genom att kartlägga registrerade brott eller skadegörelse etc. Formulera frågorna i kartläggningen så att de ger just den information ni behöver för att veta mer om problemet som projektet är till för att lösa. För att få en bild av det lokala problemet kan man även använda till exempel brottsstatistik, trygghetsenkäter, observationer eller intervjuer genomförda med polis eller socialtjänst eller andra.

Kartlägg
problemet

Planera in
för- och efter-
mätning

Tänk också på att man efter projektets slut ska kartlägga situationen igen för att se om åtgärderna gett resultat. Man kan alltså se den första kartläggningen som en förmätning, den andra som en eftermätning. Se därför till att kartläggningens frå-

gor är anpassade för att kunna ge jämförbara svar när den görs om efter projektets genomförande.

För att undvika att det uppstår oklarheter i det fortsatta arbetet är det viktigt att alla involverade parter i ett projekt är överens om problembilden. En väl genomförd kartläggning gör det lättare att välja relevanta åtgärder, hitta samarbetsparter och genomföra uppföljning.

VISION, SYFTE OCH MÅL

Att formulera syfte och mål handlar om att tydliggöra och avgränsa projektet och beskriva hur man önskar att situationen ska förändras eller vad man ska ha uppnått när projektet är slut. Ett mål är konkret mätbart. Ju mer avgränsad och konkret problembilden är desto mer specifika mål. Vinsterna med att försöka få fram specifika mål är att det blir lättare att välja åtgärder och bestämma hur arbetet ska genomföras, att förklara och motivera deltagande aktörer och att följa upp resultatet av arbetet.

Tydliggör
och avgränsa
projektet

Att formulera mål är att göra om en idé till handling. Ett hjälpmedel för att sätta upp mål är att tänka SMART, det vill säga att formulera målen så att de är

Formulera mål

- specificerade
- mätbara
- accepterade
- realistiska
- tidsbestämda.

ÅTGÄRDER

När problembilden och målen för projektet är formulerade är det dags att välja metod eller metoder. Att välja åtgärder handlar om att ingripa utifrån kunskapen om problemet, dess orsaker, sammanhang och konsekvenser. Det är nu som projektet får sin form. Man ska välja metoder som man teoretiskt tror kan förebygga orsakerna till brottsligheten och bestämma när, var och hur problemet ska angripas.

Bestäm metod
och åtgärder

Valet av åtgärder och metoder ska utgå från de mål ni har satt upp för arbetet. Metoden ska vara att komma åt just den orsak som man tror ligger bakom det aktuella problemet. Välj en eller

flera metoder som ska kunna leda fram till de önskade målen. De flesta sociala problemen har inte en enda identifierbar orsak utan flera, och olika metoder som fungerar på olika sätt kommer åt ett problem från flera håll samtidigt och kan förstärka effekten av insatserna.

Resonera hur ni förväntar er att åtgärder ska påverka brotts- eller otrygghetsproblemen. Vad grundar ni dessa förväntningar på; finns det till exempel tidigare erfarenheter eller teorier om hur liknande åtgärder har fungerat?

Ni kan undvika att upprepa andras misstag eller att implementera ineffektiva metoder genom att börja med att leta efter projekt som genomförts kring problem som ni själva planerar att förebygga. Kunskaper om metoder som förebygger brottslighet kan hämtas från forskning eller beprövad praktik. På Brå:s webbplats finns både myndighetsrapporter och slutrapporter från lokala brottsförebyggande projekt.

När man väljer en metod bör man också fundera på vilka hinder som kan finnas eller möjliga negativa effekter som metoden kan medföra. Det är omöjligt att låta ett projekt omfatta allt och det är oftast en organisatorisk nödvändighet att avgränsa projektet. Det viktiga är att veta vilka avgränsningar man gjort och varför.

GENOMFÖRANDE

När ni planerar själva genomförandet handlar det mer konkret om att bestämma hur metoden/åtgärderna ska genomföras i lokala sammanhang. Det handlar om att omvandla metodens principer och riktlinjer till praktisk handling och anpassa den till de lokala förutsättningarna. Formulera hur genomförandet ska organiseras och skraddarsy metoden för att rikta in sig på just den plats eller grupp som projektet handlar om.

Även om åtgärder och metoder ofta behöver anpassas efter de lokala förutsättningarna är det viktigt att inte välja bort delar eller moment i åtgärden. Då skapas en ny metod som kan ge andra resultat än de ni tänkt.

En av de vanligaste orsakerna till att ett projekt inte kan genomföras som planerat, är att det finns brister i hur väl man

Sök och lär
av tidigare
erfarenheter

Planera och
anpassa
genomföran-
det till lokala
förhållanden

lyckats få människor att delta i arbetet eller säkrat resurser till genomförandet. Ett sätt att förebygga sådana brister är att förtydliga arbetet genom att noggrant beskriva och planera det.

När projektets organisatoriska förutsättningar i form av tid och resurser är fastställda bör man göra en tidplan. Planen ska avse både projektets övergripande tidsramar och ge tidsramar för varje enskild aktivitet. Vilka aktiviteter ska genomföras och på vilket sätt? Anpassa arbetet efter den lokala problembildens förutsättningar.

När man planerar projektets aktiviteter ska det tydligt framgå vem som ska göra vad, när det ska ske och i vilken ordning. Vid valet och planeringen av åtgärderna är de uppställda målen till stor hjälp. Det kan också vara ett stort stöd att ställa upp delmål för genomförandet. Det är tillfällen då man kan bedöma hur arbetet fortgår och ge återkoppling till dem som arbetar inom projektet.

Avsätt tid och resurser för genomförandet

Gör en tidplan med tydliga delmål. Bestäm ansvarsområden

AKTÖRER

Utan engagerade aktörer kan inget projekt genomföras. Den initiala kunskapsinsamlingen bör identifiera vilka aktörer som berörs av eller har ett ansvar i relation till problemet och beskriva hur de kan bidra. Kartlägg om några aktörer redan arbetar med problemet – kanske görs redan en del av det som ni vill göra i projektet, och valet av metod bör göras med hänsyn till hur dessa aktörer kan bidra till en lösning. Planera och beskriv också ansvarsfördelningen mellan aktörerna, så att inget faller mellan stolarna.

Aktörer och samarbetspartner kan ha olika roller i projektet. Några aktörer ska utföra projektets åtgärder, medan andra är ansvariga för arenan där projektet ska genomföras eller organiserar den grupp av människor som projektet är riktat till.

Identifiera också vad projektet kan innebära för dem som ni vill mobilisera. Det är lättare att motivera aktörerna om man kan förklara på vilket sätt projektet kommer att bidra till deras egna mål. Några har ett givet ansvar att agera kring olika problem, exempelvis skola, polis eller socialtjänst. Andra aktörer kan vara lika viktiga men behöva rekryteras mer aktivt. Kanske

Identifiera aktörer

Identifiera roller

måste man söka upp dem och förklara varför projektet kan gynna deras verksamhet. Kartlägg därför deras mål och ansvarsområden och ta fram argument för hur projektet kan bidra till att deras mål uppnås.

Alla aktörer i ett projekt behöver inte ha samma mål för hela sin verksamhet, men de behöver kunna enas om målen för projektet. Identifiera vilka gemensamma mål ni kan samarbeta kring. Det är viktigt att de centrala aktörerna är med från början och formulerar problembilden tillsammans, så att samarbetsklimatet blir gott, alla känner sig delaktiga i projektet och arbetar mot ett gemensamt mål. När aktörerna formulerat problembilden och metoden tillsammans minskar också risken för att projektplanen blir orealistisk eller ogenomförbar. Många projekt som är väl uttänkta faller i praktiken på att de som ska genomföra åtgärden inte kan göra som det var tänkt; exempelvis kanske de är anställda enbart dagtid medan projektet ska utföras kvällstid. Fastställ gemensamma mål

RESULTAT

För att veta om projektet har lyckats behöver man göra en uppföljning eller utvärdering. Det är viktigt att planera uppföljningen redan i början av projektet. På så sätt kan man göra jämförbara för- och eftermätningar i kartläggningen av problemet och sätta upp mål som går att uppnå och mäta. En uppföljning innebär att man systematiskt och strukturerat granskar om man uppnått de uppsatta målen och om arbetet genomförts med god kvalitet. Syftet med att följa upp och utvärdera är att få fram kunskap för att kunna förbättra det framtida arbetet.

Man ska i möjligaste mån kunna upprepa den kartläggning som gjordes inför projektet för att se om resultatet och målen har uppnåtts. Om möjligt bör eftermätningen ge information om vad det var som gav en effekt, vilka delar av projektet som fungerade och vilka faktorer i omgivningen som bidrog till ett lyckat resultat. Om projektet inte lyckats är de minst lika viktigt att förstå vad det var som inte fungerade i metoden, tillämpningen, sammanhanget etc. så att kunskapen kan användas för att anpassa och förbättra det framtida arbetet.

Följ upp och utvärdera

Att följa upp resultaten kan innebära att sammanställa statistik, till exempel över anmälda brott eller kostnader för skadegörelse. Det kan också handla om att genomföra intervjuer eller observationer. Vilket mätsätt man väljer beror på vad det är man vill undersöka.

Uppföljningens form och innehåll påverkas också av vem som är mottagare av resultaten. En löpande återkoppling till en styrgrupp ställer andra krav än en uppföljning som genomförs i syfte att ge en uppdragsgivare skäl till varför projektet bör vara en del av den ordinarie verksamheten.

Resultatet av utvärderingen bör sedan användas till att planera fortsatta åtgärder och till att se om metoden eller dess tillämpning behöver justeras.

DOKUMENTERA REDAN FRÅN BÖRJAN

Det tar tid att följa upp ett projekt och det kan vara svårt att prioritera detta bland projektets många andra delar. Därför är det nödvändigt att man planerar för uppföljningen och avsätter ekonomiska och personella resurser för arbetet. Dokumentera löpande under arbetets gång, för att möjliggöra en uppföljning och spara tid längre fram.

Dokumentera löpande under arbetets gång

Den enklaste formen av dokumentation är att redogöra för vad man gjort, hur man har gjort och om det gjordes väl. Men för att dokumentationen ska bidra till kunskap om framgångsfaktorer i ett brottsförebyggande arbete behöver redogörelsen breddas och systematiskt redogöra för anledningar till *varför* en specifik åtgärd vidtogs och om utfördes väl eller inte. Mycket av den informationen finns i beskrivningarna av *genomförandet och deltagande aktörer*. Men det är lika viktigt att dokumentera om problembilden var tillräckligt väl underbyggd eller om man vid valet av åtgärder hade tydligt genomförbara planer för projektet.

RESULTATUPPFÖLJNING

En strikt vetenskaplig effektutvärdering innebär ett stort och kostsamt arbete som pågår över flera år, och de flesta har varken råd eller tid med detta. Men det är ändå viktigt att följa upp pro-

Fastställ om
problemet
minskat

jektets resultat, och det kan göras på ett mindre vetenskapligt sätt i mindre skala.

Ett bärande inslag i uppföljningar av resultaten är att fastställa problemens omfattning och karaktär före och efter insatsen. En uppföljning kan genomföras för att undersöka om projektet har haft avsedd effekt på problemen. En uppföljning av resultaten visar hur åtgärden påverkat problembilden jämfört med det som man antar skulle ha hänt om inget förebyggande arbete hade genomförts.

Det är svårt att veta vad som ger resultat i ett brottsförebyggande arbete. Arbetet är ofta långsiktigt och omfattar flera parallella åtgärder. Om uppföljningen visar positiva eller negativa förändringar i den lokala problembilden är det många gånger svårt att bestämma exakt vad det är som gett effekt. Beror resultatet på omständigheter utanför projektet, till exempel vädret, andra aktörers insatser eller att människor helt enkelt förändrats av sig själva?

Ytterligare en svårighet med uppföljning är att bedöma vilken del i metoden som varit avgörande för att påverka problemet. Fungerar projektet för att rätt personer är engagerade eller beror det på att åtgärderna genomförs under en viss tid på dygnet och så vidare? En väl genomförd uppföljning behöver därför också omfatta en processuppföljning. En uppföljning bör också undersöka om projektet medfört önskat resultat och hur detta kan hanteras.

PROCESSUPPFÖLJNING

En processuppföljning innebär att man granskar hur ett brottsförebyggande arbete genomförts från idé till praktik. Syftet med uppföljningen är att samla in den kunskap som behövs för att projektet ska kunna göras om eller förnyas. Många gånger handlar en sådan uppföljning om att kontrollera att tidsramar och ekonomiska riktlinjer har hållits. Men det handlar också om att undersöka hur arbetet genomförts. Har man exempelvis genomfört aktiviteten så många gånger som planerats med så många mottagare som var tänkt och om inte, varför det?

Processuppföljningar bör genomföras både löpande och vid

Granska hur
projektet
genomfördes i
praktiken

projektets slut. Den parallella uppföljningen är viktig inte minst för att inget projekt kan genomföras exakt som man planerat. Organisatoriska förändringar, förändringar i omvärlden eller brister i utformningen gör att det behövs nya beslut om inriktning eller val av åtgärder. Erfarenheter från lokalt brottsförebyggande arbete visar att brister i projektledning är en vanlig orsak till att projekt misslyckas. Brister i styrning kan innebära att tjänstemännen inte får mandat att genomföra åtgärder eller att projektet inte kan behålla ekonomiska eller personella resurser.

Bilaga 2. Åtgärder för en trygg skola

Åtgärder för att förebygga brott, kränkningar och otrygghet i skolor (hämtad från *Trygg skola*, Nacka kommun 2006).

Gör det svårare att begå brott och andra kränkningar	Gör det mer riskabelt att begå brott och andra kränkningar
<p><i>Begränsa tillgänglighet till skolan</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Besökare ska anmäla sig i reception - Obehöriga avvisas - Låsta entrédörrar 	<p><i>Vuxennärvaro</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Vuxennärvaro koncentreras till "hot spots" - Inte bara övervakare - Lärarummet "mitt i skolan"
<p><i>Begränsa tillgänglighet till lokaler i skolan</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Låsta klassrum - Låsta omklädningsrum - Låsta toaletter 	<p><i>Tidig upptäckt</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Tolka signaler rätt
<p><i>Stöldsäkring</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Säkrare elevskåp - Informera elever om stöldrisk 	<p><i>Kameraövervakning</i></p>
<p><i>Minska friktioner</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Elevrotation - Ändring av fysisk miljö vid elevskåp 	<p><i>Fler ögon och öron -elevmedverkan</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Klargöra skillnad mellan att berätta och skvallra - Kamratstödjare förmedlande länk mellan elever och lärare
<p><i>Lärare medvetandegörs om sitt ansvar för ordningen i skolan</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ej skjuta över ansvar - Rutiner för ingripande 	
<p><i>Minska utsatta elevers sårbarhet</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kamratstödjare - Lära ut tekniker för att möta mobbing 	
<p><i>Få eleverna att "byta sida"</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - "Inga oskyldiga åskådare" 	

<p>Minska utbytet av brott och andra kränkningar</p>	<p>Motverka bortförklaringar som underlättar det brottsliga och kränkande handlandet</p>
<p><i>Trivsamt miljö</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Omedelbart åtgärda klotter och annan skadegörelse - Elever görs delaktiga i skolans skötsel 	<p><i>Ordningsregler</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Tydliga - Likvärdig och konsekvent tillämpning - Nya elever och lärare informeras om ordningsreglerna
<p><i>Medvetandegöra elever</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Medvetenhet om konsekvenser av brott och andra kränkningar - Medvetenhet om eget ansvar 	<p><i>Ledarskap i klassrummet (classroom management)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Stärk lärares klassrumskompetens - Gör elever medansvariga för ordning i klassrummet
<p><i>Sanktioner</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Göra elever medvetna om sanktioner - Konsekvent tillämpning av sanktioner 	<p><i>Elevdelaktighet i framtagning av handlingsplaner och ordningsregler</i></p> <p>Klassrumsdiskussioner</p> <ul style="list-style-type: none"> - Dokumentation och feedback
<p><i>Öka elevernas samhörighetskänsla</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Fadderverksamhet 	<p><i>Ej stöta bort elever som begår normbrott</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Proportionalitet - Möjlighet till försoning
	<p><i>Synligt ledarskap</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Rektor bör röra sig ute bland elever och besöka lektioner

Tidigare utgivna idéskrifter:

- Idéskrift 1. Bygga upp lokalt brottsförebyggande arbete.
- Idéskrift 2. Kartläggning, problemanalys & prioriteringar.
- Idéskrift 3. Brottsförebyggande åtgärder i praktiken.
- Idéskrift 4. Utvärdering & dokumentation.
- Idéskrift 5. Brott på karta.
- Idéskrift 6. Grannsamverkan.
- Idéskrift 7. Brottsförebyggande arbete i skolan.
- Idéskrift 8. Lupp. En lokal uppföljnings- och prognosprocedur i problemorienterat arbete mot brott.
- Idéskrift 9. Att förebygga våld mot kvinnor i nära relationer.
- Idéskrift 10. Föräldrastöd i teori och praktik.
- Idéskrift 11. Tio lokala brottsförebyggande råd.
- Idéskrift 12. Brottsförebyggande arbete i praktiken.
- Idéskrift 13. Klotterförebyggande åtgärder.
- Idéskrift 14. Minska bilbrott i bostadsområden.
- Idéskrift 15. Brottsoffer.
- Idéskrift 16. Trygghetsvandringar.
- Idéskrift 17. Topplistor.
- Idéskrift 18. Lokala åtgärder mot organiserad brottslighet.

19

DEN HÄR IDÉSKRIFTEN VISAR HUR SKOLOR kan arbeta för att förebygga våld och missbruk bland elever samt få fler elever att vittna och anmäla brott. Här presenteras och analyseras tre lokala skolprojekt med en brottsförebyggande inriktning. Projekten har genomförts i samarbete med bland andra polisen och socialtjänsten. Man har använt sig av ett problemorienterat arbetssätt, som bygger på noggranna kartläggningar och uppföljningar av resultat. En metod som beskrivs är att identifiera särskilt brottsutsatta platser i skolan, så kallade hot spots, och göra konkreta insatser på dem för att minska problem. Skriften beskriver vad som fungerat bra och vad som fungerat mindre bra i projekten och ger tips till den som vill gå vidare. Syftet är att erfarenheterna ska komma framtida skolprojekt till del och möjliggöra för goda resultat.

ISBN 978-91-86027-65-0